

HISTORY STUDIES

INTERNATIONAL JOURNAL OF HISTORY

ISSN: 1309 4173 / (Online) 1309 - 4688 (Print)

Volume: 14, Issue: 1, February 2022

www.historystudies.net

1960'LAR TÜRKİYE'SİNDE PETROL POLİTİKASINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Discussions on Oil Policy in 1960s Turkey

Doç. Dr. Doğan Duman

Dokuz Eylül Üniversitesi

dogan.duman@deu.edu.tr

ORCID ID: 0000-0002-4662-9942

Dr. Asil Kaya

İzmir Büyükşehir Belediyesi

asilkaya@msn.com

ORCID ID: 0000-0003-2593-5622

Makale Türü-*Article Type* : Araştırma Makalesi-Research Article

Geliş Tarihi-*Received Date* : 12.23.2021

Kabul Tarihi-*Accepted Date* : 02.02.2022

DOI Number : 10.9737/hist.2021.1072

Atıf – Citation:

Doğan Duman, Asil Kaya, "1960'lar Türkiye'sinde Petrol Politikasına İlişkin Tartışmalar", *History Studies*, 14/1, Şubat 2022, s. 49-72.

1960'LAR TÜRKİYE'SİNDE PETROL POLİTİKASINA İLİŞKİN TARTIŞMALAR

Discussions on Oil Policy in 1960s Turkey

Doç. Dr. Doğan Duman

Dr. Asil Kaya

Öz

Cumhuriyetin kuruluşundan, 1954 yılında çıkarılan kanuna kadar Türkiye'deki petrol arama faaliyetlerini doğrudan hükümetler üstlenmişti. Fakat istenilen sonucun elde edilememesi ve petrole olan gereksinimin her geçen yıl artması nedeni ile 7 Mart 1954 tarihinde Amerikalı bir uzman tarafından hazırlanan yeni Petrol Kanunu çıkarıldı. Petrol arama faaliyetlerinin yerli ve yabancı özel girişimci eliyle yapılmasını öngören bu kanun, 1960'ların ortalarından itibaren ülke çıkarlarına aykırı olduğu gerekçesi ile tartışmaya açıldı ve siyasetin en önemli gündem maddesi haline geldi. Dönemin siyasi partilerinin yanı sıra, işçi sendikaları ve gençlik örgütleri de bu tartışmada yer aldılar. Ağırlıklı görüş yeni bir petrol kanununun çıkarılarak petrolün millileştirilmesi yönündeydi. Fakat gerek koalisyon ortağı olduğu dönemde gerekse tek başına iktidar olduğu yıllarda Adalet Partisi bu yöndeki talepleri kabul etmedi. Bununla birlikte muhalefetin 1965 yılından itibaren ısrarla gündemde tuttuğu petrol sorununa daha fazla kayıtsız kalamayan AP Hükümeti 1968 yılında yeni bir Petrol Kanunu Taslağı hazırladı. Bu taslağın kamuoyundaki beklentiyi karşılayamaması ve yeni bir kanunun çıkarılamaması bu sorunun 1970'li yıllara taşınmasına neden oldu.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, 1960'lı yıllar, siyasi partiler, petrol, milli petrol.

Abstract

From the foundation of the Republic to the law enacted in 1954, the governments directly undertook the oil exploration activities in Turkey. However, because the desired result could not be achieved and the need for oil increased each year, the new Petroleum Law, prepared by an American expert, was enacted on March 7, 1954. This law, which envisages oil exploration activities to be carried out by domestic and foreign private entrepreneurs, has been discussed since the mid-1960s on the grounds that it is against the interests of the country, and has become the most important agenda item in politics. In addition to the political parties of the period, labor unions and youth organizations also took part in this discussion. The predominant view was to nationalize oil by enacting a new oil law. However, the Justice Party did not accept the demands in this direction, both when it was a coalition partner and when it was in power alone. However, the EP Government, which could not remain indifferent to the oil problem, which the opposition had insistently kept on the agenda since 1965, prepared a new Draft Petroleum Law in 1968. The fact that this draft could not meet the expectations of the public and a new law could not be enacted caused this problem to be carried over to the 1970s.

Keywords: Turkey, 1960s, political parties, oil, national oil.

Giriş

Alternatif kaynaklara rağmen petrol bir enerji kaynağı ve birçok ticari ürünün ham maddesi olması açısından günümüz ekonomisinde önemli yer tutmaktadır. Tarihsel süreçte farklı alanlarda farklı amaçlarla kullanılan petrol, sanayi sektöründe 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren vazgeçilemez bir ürün durumuna gelmeye başladı. 20. yüzyıl başlarından itibaren de uluslararası ilişkilerde stratejik öneme sahip çok önemli bir ham madde kaynağına dönüştü ve bu nedenle de aynı yüzyılda ortaya çıkan küresel ölçekteki savaşların nedenlerinden biri oldu.

1. Dünya Savaşı öncesinde Osmanlı Devleti'nin denetiminde bulunan Kuzey Afrika ve Ortadoğu toprakları da zengin petrol kaynakları nedeniyle büyük devletlerin hedefindeydi. Savaş sonrası barış düzenlemeleri yapılırken de Musul örneğinde olduğu gibi petrol rezervleri açısından önem taşıyan topraklar büyük güçlerin çıkarları doğrultusunda dizayn edildi. Bu politika yeni kurulacak olan Türkiye Cumhuriyeti'nin sınırlarının belirlenmesinde de etkili oldu. Türkiye'deki petrol işletmeciliğinin temelleri Osmanlı İmparatorluğu'nda 19. yüzyılın ikinci yarısında atılmıştı ve bu dönemde çeşitli kişilere petrol arama imtiyazları verilerek petrol işletmeciliği başlamıştı. “Ancak sanayi ve ulaştırma sektörlerinin henüz gelişim aşamasında olması nedeniyle İmparatorluğun son döneminde ve Cumhuriyetin ilk yıllarında petrolün ülke içindeki kullanım alanı hayli kısıtlıydı. Mevcut talep de Kafkaslar ve Romanya'dan getirilen petrole karşılanıyordu.”¹ Cumhuriyet'in kurulmasından sonra izlenen ekonomi politikası doğrultusunda petrol arama faaliyetleri doğrudan hükümetler tarafından yürütülmüştür. Bu çerçevede ilk kez Türk mühendis ve jeologlarının da yer aldığı bir grup teknisyen 1930 yılında ülkede petrol varlığına rastlama olasılığının bulunduğu farklı bölgelerde jeolojik etütler yapmıştır. Devletin petrol arama görevini doğrudan üstlenmesini öngören 20 Mayıs 1933 tarihinde yürürlüğe giren 2189 Sayılı Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun'dan sonra ise görevlendirilen 2 Amerikalı jeolog, bir İsviçreli paleontolog ile petrol ihtimali bulunan tüm bölgelerin etüdü yeniden yaptırılmıştır. Bu etütler sonucu 13 Ekim 1934'te ilk kez petrol bulmak amacıyla kuyu açılmasına karar verilmiştir.²

Cumhuriyet Halk Partisi'nin tek parti yönetimi döneminde Türkiye'de petrol arama çalışmalarında istenilen sonucun elde edilememesi ve petrole olan gereksinimin her geçen yıl artması nedeni ile Demokrat Parti Dönemi'nde Amerikalı hukukçu ve jeolog Max Ball tarafından hazırlanan 6326 sayılı yeni “Petrol Kanunu” 7 Mart 1954 tarihinde çıkarılmıştır. Böylece petrol politikasında yeni bir dönem başlamış ve bu yasa ile aramaların yerli ve yabancı özel girişimci eliyle yapılması öngörülmüştür.³ Bu yasa ile birlikte Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi'nde ekonomide ağırlıklı olarak uygulanan devletçilik politikasından da uzaklaşmaya başlanmış, DP'nin liberal yaklaşımı en azından petrol politikası konusunda yaşama geçirilmiştir.

1961-1965 arasında CHP'nin öncülük ettiği koalisyonlar dönemi ve Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu 1965-1969 döneminde Türkiye'nin petrol politikası, 1950'lerde izlenen petrol politikasından çok da farklı değildi. Bununla birlikte CHP'nin muhalefet, AP'nin ise tek başına iktidar olduğu 1960'ların ikinci yarısında “petrolün millileştirilmesi” ülke gündeminin en önemli tartışma konularından biri olmuştur.

1. Cumhuriyet Halk Partisi Dönemi'nde Petrol Politikası (1923-1950)

24 Temmuz 1923 tarihinde imzalanan Lozan Barış Antlaşması ile siyasal ve ekonomik bağımsızlığın elde edilmesi yolunda çok önemli bir adım atılmıştı. Osmanlı devletinin Avrupa'nın

¹Murat Koraltürk, *Enerji Dolu 80 Yıl*, Aksoy Matbaa A.Ş., İstanbul, 2013.s.16.

²Nadir Yurtoğlu, “Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye'de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Eylül 2017 Yıl 10, Sayı XXXI, s.150.

³Adil Özdemir, *Türkiye'nin Keşfedilebilir Petrol ve Doğalgaz Yatakları-Türkiye'de Petrolün Tarihi, Siyasi ve Stratejik Serüveni-I*, Ankara 2016, s.252.

sanayileşmiş ülkeleri tarafından nasıl yarı sömürge durumuna getirildiğini bilen Cumhuriyet'in kurucu kadrosu olumsuz koşullara rağmen ekonomik kalkınmayı öncelikle yerli kaynaklarla sağlama konusunda kararlıydı. Yabancı sermayeye karşı olmamakla birlikte temkinli yaklaşımını da sürdürmekteydi. Bu nedenle ekonomik kalkınmayı bir an önce başlatabilmek amacıyla bir yandan sınırlı kaynaklarını çeşitli yöntemlerle harekete geçirmeye çalışırken öte yandan da bir takım yasal ve kurumsal düzenlemelere gitmekteydi. Örneğin 12 Nisan 1925 tarihinde kabul edilen "Maadin Nizamnamesinin Bazı Maddeleri ile Taşocakları Nizamnamesinin Tadiline Dair Kanun", bu düzenlemelerden biri olarak kabul edilebilir. Bu kanun Cumhuriyet'in kurulması ile birlikte yeniden şekillendirilmeye çalışılan petrol politikasının önemli adımlarından birisidir. Kanunla madenlerin hükümet veya Türk tüzel kişilikleri tarafından ortaklaşa yönetilmesi amaçlanmıştır. Söz konusu düzenleme, stratejik önemi olan doğal zenginliklerin hükümet tarafından kontrol altına alınmak istendiğinin göstergesidir. 25.01.1926 tarih ve 725 sayılı "Petrol ve Benzin İhisarı Hakkında Kanun" da benzer bir amaçla çıkarılmıştır.⁴ 24 Mart 1926 tarihinde 792 Sayılı "Petrol Kanunu ile Türkiye sınırları içerisinde zengin doğal yakıt maddeleri ile petrol türü ürünlerin arama ve işletme hakkının hükümete verilmesi de doğrudan bu amaca yönelik düzenlemelerden biridir. Romanya Petrol Kanunu esas alınarak hazırlanan bu kanun ile Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisindeki bütün petrol arama ve işletme hakları hükümete bırakılmış, yabancıların ve yurt içindeki özel iştiraklerin imtiyazlarına da son verilmiştir. Kanunla her ne kadar petrol arama ve işletme hakları düzenlenmiş olsa da petrolün nakli ve rafine edilmesi konularına yer verilmemiştir. Kanunun çıkarılmasından sonra petrol arama faaliyetlerini yürütmek üzere uzmanlar görevlendirilmiş ve zaman kaybetmeden Mürefte, Şırnak, Cizre ve Mardin'de araştırma ve incelemelerde bulunulmuştur.⁵ Kanun 1954 yılına kadar yürürlükte kalmış ve petrol faaliyetleri bu çerçevede düzenlenmiştir.

20 Mayıs 1933 tarihinde ise 2189 sayılı "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri Teşkiline Dair Kanun" yürürlüğe girmiştir. Bu kanunun birinci maddesine göre: Türkiye içerisinde petrol, altın ve diğer maden arama ve işletilmesinde İktisat Vekâleti bünyesinde yer alan "Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdareleri" yetkili kılınmıştır. Kanunun çıkartılmasından hemen sonra Petrol Arama ve İşletme İdaresi Müdürlüğüne Jeolog Cevat Eyüp Taşman atanarak Türkiye'de ilk defa petrol kuyusu açmak amacıyla çalışmalar başlatılmıştır.⁶ 13 Ekim 1934 tarihinde de Mardin İline bağlı Midyat İlçesi'nin Basbirin Bucağı'nda ilk sondaj çalışması yapılmıştır. Fakat 3-4 kişiden oluşan sınırlı bir personel kadrosuna sahip olan kurum beklenen faydayı sağlayamamıştır.⁷

Petrol Arama ve İşletme İdaresi'nin beklenen düzeyde başarı sağlanamaması üzerine Türkiye'de petrol arama görevi, 22 Haziran 1935'te yürürlüğe giren 2804 sayılı kanunla kurulan Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne verilmiştir.⁸ Bu Kanunun 24. maddesi gereğince Altın ve Petrol Arama ve İşletme İdarelerinin bütün hakları, borçları ve mevcutları Maden Tetkik ve Arama Enstitüsü'ne devredilmiştir. Bu Enstitünün kuruluşu ve petrol arama çalışmalarının 1935 ile 1950 yılları arasında daha sistemli hale gelmesi ile Trakya, Güney Doğu Anadolu, Van, Adana ve İskenderun bölgelerinde toplam 38 kuyuda sondaj faaliyetlerine girilmiştir. Bu faaliyetlerde petrolün varlığına rastlanmıyorsa da sadece Raman'da 24 Temmuz 1939 ile 29 Mart 1950 tarihleri

⁴Asil Kaya, "Demokrat Parti Dönemi'nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika'nın Etkisi", *History Studies*, Volume 12 Issue 4, August 2020, s.1977.

⁵Uğur Selçuk Akalın, Suat Tüfekçi (2014), "Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış", *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, s.55.

⁶Yurtoğlu, *agm*, s.150.

⁷Pınar Özel, *Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara 2003, s.78.

⁸Yavuz Haykır, Özkan Demir, "6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Bahar 2017; (41), s.255.

arasında açılan 1.052 ile 1.555 metre arasında değişen derinliklerde toplam 15 kuyuda yapılan sondaj çalışmalarında ancak 5 kuyudan petrol çıkarılabılmıştır.⁹

CHP Dönemi'nde uygulanan milli ekonomi ilkesi doğrultusunda yerli kaynakların harekete geçirilmesi, yeni işletmelerin açılması ve böylelikle iktisadi kalkınmanın sağlanmasına önem verilmiştir. Bu dönemde Türkiye özellikle 1930'lu yıllarda milli bir politika izlemiştir. Bu politika 1950'lere kadar devam etmiştir. Bu doğrultuda rejimin politikası, devletin iktisadi faaliyetleri denetiminde bulundurması, daha önce verilen imtiyazların ise iptal edilmesi yönünde olmuştur.¹⁰ Gerçekleştirilen yasal ve kurumsal düzenlemeler hep bu amaca yönelik olmuştur.

Öte yandan 1930'larda hızlı bir sanayileşme sürecine girilmesi petrole olan ihtiyacı da artırmaya başlamıştır. Bu nedenle petrol arama ve işletme faaliyetlerinde tek söz sahibi konumunda olan hükümet bu politikasında değişikliğe gitme gereğini duymuştur. 31.07.1939 tarihli bir kararnameyle Hollanda uyruklu adlı girişimciye Erzurum, Hasankale, Tercan çevresi ile Adana'nın Toros dağları eteklerinde petrol arama izni verilmesi, bu değişikliğin ilk örneği olarak kabul edilebilir. Bu durum, aynı zamanda petrol politikasında benimsenen sıkı devletçi anlayışın gevşetilmesi anlamına da gelmektedir. İkinci Dünya Savaşı sürecinde ise petrol ve türevlerine duyulan ihtiyacının artması yeni bir takım kurumsal ve yasal düzenlemeleri zorunlu kılmış, bu doğrultuda 14.02.1941 tarih ve 103 sayılı kararname ile Ticaret Bakanlığı'na bağlı "Petrol Ofisi" kurulmuştur.¹¹

2. Demokrat Parti Dönemi'nde Petrol Politikası (1950-1960)

14 Mayıs 1950'de yapılan genel seçimler sonucunda parlamentoda büyük bir çoğunluk elde ederek iktidara gelen DP, muhalefette olduğu dönemde devletin ekonomik yaşama müdahalesini sıklıkla eleştirmiş, ekonomik kalkınmanın özel sektör aracılığı ile daha kolay bir şekilde gerçekleşeceğini savunmuştu. Bu doğrultuda iktidarının ilk yıllarında ithalata getirilen kısıtlamaları kaldırarak ve kredi faizlerini düşürerek özel sektörün daha fazla kredi kullanımını teşvik etmiştir. Bu dönemde yabancı sermaye girişini teşvik etmek amacıyla da yeni yasal mevzuat oluşturulmuş, KİT'lerin özel sektöre devri öngörülmüştür. DP, daha önceleri yapılan gereksiz müdahalelerin ekonomik aktiviteyi bozduğunu ileri sürmüş, yabancı sermaye girişini, kamuya ait fabrikaların özel sektöre devrini öngörmüş, kısaca liberal¹² bir politikayı savunmuştur.¹³

DP izlediği yeni ekonomi politikası çerçevesinde Türkiye'ye yabancı sermayeyi çekebilmek için 1951 yılında 5821 sayılı Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkarmıştır. Bu kanun, yerli sermayeye açık olan alanlarda kullanılmak ve sanayi, enerji, maden, bayındırlık, ulaştırma ve turizm alanlarına yatırım yapmak üzere gelen yabancı sermayeye, imtiyaz teşkil etmeyecek şekilde belirli hak ve kolaylıklar sağlamıştır. Amerika'da yayınlanan *Telegraph Herald* gazetesi Türkiye'nin petrol konusundaki alt yapı yetersizliği nedeniyle yabancı sermayeyi Türkiye'ye çekebilmek için bu kanunu çıkardığını belirtmiş ve Türkiye'de petrolü devlet tekeline çıkarılmaya yönelik uygulamaların ülkedeki Amerikalı uzmanları bile şaşkına

⁹Yurtoğlu, *agm*, s.134-135.

¹⁰Akalın, *Tüfekçi, agm*, s.55.

¹¹Kaya, *agm*, s.1980.

¹² Y.N. Rozaliye, "Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Özellikleri" başlıklı çalışmasında aslında 1950'den sonra uygulanan "liberal" siyasetin öne sürüldüğü kadar "liberal" olmadığını ileri sürmekte ve bu politikanın "Liberal" olmaktan çok "müdahaleci" bir nitelik taşıdığını ifade etmektedir. Yine Rozaliye'ye göre, her ne kadar resmen yadsınımsa da, devletçilik, DP döneminde de sürdürülmüştür. Aktaran Mahir Taş, "Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı", *Mevzuat Dergisi*, S.76, Nisan 2004. <https://www.mevzuatdergisi.com>.

¹³Abdullah Takım, "Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt 67, No. 2, 2012, s.159.

çevirdiğini belirtmiştir.¹⁴ Bununla birlikte 5821 sayılı kanundan beklenen yararlar sağlanamayınca 1954 yılında reel anlamda yabancı sermaye çekebilmek için 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. 1954 yılında yabancı sermaye ile iş birliğini artırmak ve petrol arama amacıyla yabancı firmalarla işbirliğini öngören 6326 sayılı Petrol Kanunu ve 6224 sayılı Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu da yine DP döneminde çıkarılmıştır.¹⁵

7 Mart 1954 tarih ve 6326 sayılı kanunla yeni bir yörengeye sokulan petrol politikası, istenilen sonucu vermemiştir. Özellikle yabancı şirketlerin Türkiye’de petrol arama ve işletme faaliyetlerine katılımları yönündeki ilgisinin, beklentilerin çok altında kalacağı anlaşılmıştır. Bunun üzerine 13 Mayıs 1955’te çıkarılan 6558 sayılı kanunla, Petrol Kanunu üzerinde düzenlemeler yapıldı. Petrol faaliyetlerine yönelik ücretlendirmelerin netleştirilmesi, sondaj masraflarının tarifeye ilave edilmesi ve Türk petrolerini yabancı sermaye nezdinde cazip hale getirmek için bir dizi önlemleri içeren bu düzenlemelerle Esad Tekeli’ye göre “Türk vatandaşları arasında münakaşayı davet edecek derecede müsait şartlar temin edilmiş” oluyordu.¹⁶ 1960’lı yıllarda yaşanan ve 1970’li yıllarda da etkisini sürdüren petrol politikası tartışmalarının temeli, 1954’te çıkarılan Petrol Kanunu’na ve 1955’te gerçekleştirilen bu düzenlemelere dayanmaktaydı.

DP Hükümeti bir yandan yabancı sermaye akışını ve yatırımlarını kolaylaştıracak yasal düzenlemeleri yaparken öte yandan petrol arama faaliyetlerini de sürdürmekteydi. 1950’li yılların ikinci yarısında petrol arama faaliyetleri ülkenin dört bir yanına yayıldı. Özellikle jeolojik çalışmalara geniş çapta devam edilirken, gravimetrik ve sismik araştırmalar Marmara, Ankara, Adana, Gaziantep ve Siirt bölgelerine yayıldı.¹⁷ Ayrıca Marmara Petroleum şirketinin de Trakya’da strüktür sondajı yapması bekleniyordu.¹⁸ 1957 yılları başlarındaki verilere göre Türkiye’de petrol araştırmaları ile meşgul olan şirketlerin sayısı toplamda 12’yi bulmuştu.¹⁹ Petrol arama ve işletme faaliyetlerinde bulunan en önde gelen şirketler arasında ise Turkish-American Oil Company, Esso Standard (Turkey) Inc., American Overseas Petroleum Ltd. Şirketi, Tidenater Oil Company, İstanbul Tabii Gaz Ltd. Şirketi ve Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı bulunuyordu. Ayrıca Mobil Exploration Mediterranean Inc. Şirketi Ankara’da, Deutsche Eriol-Aktiengesellschaft Esuburg isimli şirket ise Siirt bölgesinde arama ruhsatnamesi için başvuru yapmıştı.²⁰

2 Ekim 1956’da İstanbul Petrol ve Madeni Yağlar Türk Anonim Şirketi’nin kurulmasına izin verilmesi ise hükümetin petrol arama faaliyetlerinin yanı sıra petro-kimya endüstrisinde de faaliyette bulunacağını göstermekteydi.²¹ Yine Mersin ile İskenderun arasında rafineri kurmak isteyen şirketlerin girişimleri Dışişleri Bakanlığı’na olumlu karşılandı.²² 29 Mayıs 1957 tarihli TBMM oturumunda kabul edilen ve 6 Haziran 1957’de Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe giren 6987 sayılı kanun petrol alanında faaliyet gösteren yabancı sermayeye daha fazla yatırım yapma imkânı sağlaması,²³ Türkiye’de yeni rafinerilerin inşasına yol açtı. İlk olarak aynı yıl içerisinde Mobil-BP-California Texas-Shell ortaklığında Mersin’de Anadolu Tasfiyehanesi A.Ş.

¹⁴Meral Kuzgun, “Amerikan Basınında Demokrat Parti, Başbakan Adnan Menderes ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bazı Notlar (1950-1955)”, *Akademik Bakış*, C.14, S.27, Kış 2020. s.322.

¹⁵Takım, *agm*, s.178-179.

¹⁶Esad Tekeli, “Petrol aranmasını teşvik edecek yeni hükümler”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1955, s.4.

¹⁷BCA (Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi), 30-1-0-0/92-579-11 (00.00.1957).

¹⁸BCA, 30-1-0-0 / 92-579-3 (14.03.1957) (s.1).

¹⁹BCA, 30-1-0-0/ 92-579-2 (14.1.1957).

²⁰BCA, 30-1-0-0/92-579-11 (00.00.1957).

²¹BCA, 30-18-1-2/144-81-8 (02.10.1956).

²²BCA, 30-1-0-0/92-579-11 (00.00.1957).

²³6326 sayılı Petrol Kanunu ile bu kanunda değişiklik yapan 6558 sayılı kanunun bazı maddelerinin tadili ve bazı maddelerine fıkralar ilâve edilmesi hakkında Kanun”, *Resmî Gazete*, 6 Haziran 1957, S. 9626, ss.17235-17237; Aslında bu kanunun çıkarılmasındaki temel gaye de yabancı sermayeye rafineri kurmalarını sağlamaktı. Bkz. “Petrol kanununun tadili”, *Cumhuriyet*, 14 Mayıs 1957, s.5.

(ATAŞ) kurulurken, bunu 1959 yılında TPAO-California Texas ortaklığında kurulan İstanbul Petrol Rafinerisi A.Ş. (İPRAŞ) izledi. Bu arada TPAO, yine aynı yıl Batman'da yıllık 330 bin ton petrol işleme kapasitesine sahip bir rafineri kurma izni almıştı.²⁴

DP Dönemi'nin son aylarında petrol faaliyetleri konusunda yaşanan en önemli gelişme, hiç kuşku yok ki Mersin'de inşa edilecek ATAŞ Rafinerisi'nin temellerinin atılmasıydı. Günde 9 bin ton petrol işlemesi öngörülen rafinerinin Türkiye'ye yıllık 20 milyon dolar döviz kazandırması beklenmekteydi.²⁵ Rafinerinin temeli, ekonomik ve siyasal kaosu yaşadığı bir dönemde 7 Ocak 1960 tarihinde atılmıştı ve DP birkaç ay sonra askeri bir darbe ile karşılaşacağını elbette ki düşünmüyordu.

3. 1960'lı Yıllarda Petrol Politikası

3.1. 1960-1965 Koalisyon Hükümetleri Dönemi

27 Mayıs 1960 günü Türk Silahlı Kuvvetleri, DP Hükümeti'ni işbaşından uzaklaştırarak ülke yönetimine el koydu. Cumhuriyet tarihinin ilk askeri darbesi olması, darbenin hiyerarşik bir şekilde ve emir-komuta zinciri içerisinde gerçekleşmemesi bu darbenin ayırt edici özelliklerden bir kaçıdır.²⁶ 27 Mayıs Askerî Darbesi, her ne kadar siyasetten kamu yönetimine, hukuktan ekonomiye köklü değişikliklere neden olduysa da petrol politikası konusunda bir değişikliğe gitmedi ve DP Dönemi'ndeki yaklaşımı devam ettirdi. Bu devamlılığın en önemli göstergesi, 23.10.1956 tarihinden itibaren Amerikalı Elmer E. Batzell ve Douglas Ball'ın Petrol Dairesi Başkanlığı emrinde bir yıl boyunca çalışmasını esas alan²⁷ ve bu süreyi her yıl uzatan²⁸ kararnamenin darbe sonrasında da aynı şekilde devam etmesiydi.²⁹ Üstelik söz konusu kararname, 1954 yılında çıkarılan 6326 sayılı Petrol Kanunu'na en çok karşı çıkan CHP'nin, darbe sonrasındaki iktidarında da devam etmişti.³⁰ Nihayetinde 1956 yılında DP Hükümeti tarafından Türkiye'nin petrol politikasının gizli yöneticileri konumuna getirilen Amerikalı Elmer E. Batzell ve Douglas Ball, Milli Birlik Komitesi Dönemi'nde de CHP koalisyon hükümetleri döneminde de etkisini sürdürmüştü. Ayrıca BP Overseas Refining Company Limited Şirketi'ne 6326 sayılı kanunun 12. Maddesi hükmüne istinaden Türkiye'de petrol tasfiyehanesi kurma ve işletme hakkının tanınması,³¹ CEH adlı Fransız şirketine³² ve Societe de Participations Petrolieres (Petropar) Şirketi'ne³³ Türkiye'de petrol arama izni verilmesi, DP Dönemi'ndeki petrol politikasının CHP koalisyon hükümetleri döneminde de büyük ölçüde devam ettirildiğinin bir başka kanıtı idi.

1961-1965 yıllarında İsmet İnönü'nün başbakanlığında kurulan üç koalisyon hükümetinde de Sanayi Bakanlığı'nda CHP'li milletvekilleri görev almışlardı. Bir başka deyişle, farklı partiler ve gruplarla kurulmuş üç hükümette de petrol politikası tamamıyla CHP'nin kontrolünde kalmıştı. 1965 yılının Şubat ayında kurulan ve CHP'nin dâhil olmadığı 29. Hükümet döneminde petrol politikası Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı uhdesine alındı. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı görevinin Adalet Partisi milletvekili Mehmet Turgut tarafından üstlenilmesi, petrol politikasının belirlenmesinde AP Dönemi'ni başlattı. Nitekim Turgut'un ilk icraatlarından birisi

²⁴“Türkiye petrolleri anonim ortaklığına rafineri kurmak müsaadesi verildi”, *Cumhuriyet*, 16 Nisan 1959, s.3.

²⁵“Mersin'de inşa edilecek petrol tasfiyehanesinin temeli dün törenle atıldı”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1960, s.5.

²⁶Doğan Duman, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number: 73, p.299-314, Winter 2018, s.299.

²⁷BCA, 30-18-1-2/144-87-7 (23.10.1956).

²⁸BCA, 30-18-1-2/146-37-10 (27.07.1957).

²⁹BCA, 30-18-1-2/156-9-3 (19.07.1960).

³⁰BCA, 30-18-1-2/163-64-18 (26.12.1961).

³¹BCA, 30-18-1-2/162-60-3 (15-11-1961).

³²BCA, 30-18-1-2/164-23-2 (29.05.1962).

³³BCA, 30-18-1-2/172-47-14 (03-09-1963).

Petrol Dairesi Başkanlığı'na Y. Müh. Ayhan Çilingiroğlu'nu atamak olacaktı.³⁴ Ancak bu, geçici bir atamaydı. Zira altı ay sonra, Çilingiroğlu'nun yerine Osman Tolun getirilecekti.³⁵

1960'lı yıllar Türkiye'sinde petrol politikasına yön veren üç farklı kurum ön plana çıkmaktaydı. Bunlar; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı, Petrol Dairesi Başkanlığı ve Petrol Ofisi Genel Müdürlüğü idi. Hiç kuşku yok ki petrol politikasının üç parçalı bir yapı görünümünde olması, zaman zaman yetki karmaşasının yaşanmasına neden olmaktadır. Özellikle TPAO ve Petrol Dairesi Başkanlığı, 1960'lı yıllardan itibaren bir tür rekabet içerisine girmişlerdi. Öyle ki bu rekabete istinaden ortaya çıkan görüş ayrılıkları zaman zaman petrol politikalarının sekteye uğramasına yol açmaktaydı.³⁶ Örneğin TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nun "milli petrol" davası ekseninde hareket ederek yurt içinde yerli petrol satışına öncelik verilmesi yönündeki çalışmaları, ithal edilen petrolün satışını savunan Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş ile ters düşmesine neden olmuştu.³⁷ Bu durum, TPAO ile Sanayi Bakanlığı'na bağlı Petrol Dairesi'nin sürekli karşı karşıya gelmesine yol açıyordu.

Petrol ile ilgili kurum ve kuruluşlar arasındaki anlaşmazlıklar, CHP'nin muhalefete geçmesinden sonra da devam etmişti. Öyle ki bu durum, zaman zaman TBMM gündemine getirilmekteydi. 10 Haziran 1965'te TBMM'de komisyon toplantısında söz alan CHP'li Kemal Okyay, "Meseleyi yabancı sermaye sahipleri istismar etmektedirler... Bu milli konuda AP ile CHP'yi Petrol Dairesi, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Petrol Ofis dahi birbirine düşürmüşlerdir."³⁸ diyerek söz konusu anlaşmazlığın kaynağı olarak yabancı şirketleri göstermiştir.

1965 yılının Şubat ayında Suat Hayri Ürgüplü başkanlığında kurulan 29. Hükümet, petrol konusunu Türk siyasi hayatının gündemi en meşgul eden konularından birisi haline getirdi. Zira 1961-1965 arasında CHP'nin öncülük ettiği koalisyonlar döneminde Türkiye'nin petrol politikası, DP Dönemi'nden çok da köklü farklar taşıyordu. Hiç kuşku yok ki 1954 yılında Petrol Kanunu ilk çıktığı sırada DP Hükümeti'nde yer alan ve kanunu savunan Fethi Çelikbaş'ın 1961 seçimlerinden sonra Sanayi Bakanı olarak petrol politikasının belirleyici aktörü olmasının, bu tezatlıkta önemli bir payı vardı. Ancak CHP, 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü öncülüğünde kurulan hükümetin dışında kaldıktan sonra petrol politikasını hedef alan eleştirilere başlamıştı. Örneğin 1965 yılının Mayıs ayında önce CHP milletvekilleri Aydın Bolak ile Nurettin Özdemir petrol sanayi konusunda, "Bir yıldan beri Petrol Kanununun milli menfaatlere aykırı olduğu iddia olunuyor. Beyanlar birbirlerini tutmuyor. Bu yüzden araştırma şarttır"³⁹ diyerek Meclis araştırması isterken, hemen ardından Reşit Ülker ile Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu tarafından Petrol Kanunu teklifi dahi hazırlanmıştı. Öyle ki bu teklif, bazı kimseler tarafından "sessiz petrol savaşında, tek milli petrol şirketini [TPAO'yu] zafere ulaştırarak" bir yol olarak görülmüştü.⁴⁰ AP içerisinde ise petrol politikasının yanlış olduğunu öne süren ve buna yönelik reformlar yapılması gerektiğini düşünen milletvekilleri vardı. Örneğin Gökhan Evliyaoğlu bunlardan biriydi ve petrolde millileştirmeyi savunuyordu.

11 Mayıs'ta toplanan AP Grup Toplantısı'nda Enerji Bakanı Mehmet Turgut, Evliyaoğlu'nun Petrol Kanunu hakkındaki önergesi üzerinde gündem dışı bir konuşma yaparak, iddia edildiği

³⁴BCA, 30-11-1-0/310-4-9 (13.03.1965).

³⁵BCA, 30-11-1-0/313-25-22 (06.09.1965).

³⁶Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı ve Petrol Dairesi arasındaki görüş ayrılığı hakkında bilgi için Bkz. BCA, 30-1-0-0 / 95-594-4 (15.3.1963).

³⁷Bu ters düşme, ilerleyen günlerde derin görüş ayrılıklarına yol açacak, Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş'ın, TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nu görevden alma girişiminde bulunmasına değin varacaktı. Işık Kansu, "Petkim'i özelleştirmek cinayettir"-İhsan Topaloğlu'nun anıları, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1996, s.12.

³⁸"AP ile CHP'yi yabancı şirketler birbirine düşürdü", *Hürriyet*, 11 Haziran 1965, s.1,7.

³⁹"Petrol için Meclis araştırması istendi", *Milliyet*, 14 Mayıs 1965, s.1,3.

⁴⁰Alâeddin Bilgi, "Milli Petrol Davamız", *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1965, s.4.

gibi, bu kanunda Türkiye'nin menfaatlerine aykırı bir durumun olmadığını belirtmiştir. Bunun üzerine önerge sahibi Evliyaoğlu; “Soru önergem müzakere edilsin, bu konuyu karşılıklı tartışalım. Mobil Şirketi, Türk menfaatlerini baltalamaktadır. Bende çanta dolusu vesika vardır” ifadeleri ile itiraz etmiştir. Soru önergesi ise yapılan oylamada dörde karşı seksen beş oy ile reddedilmiştir.⁴¹ Önergenin reddedilmesinden birkaç gün sonra Evliyaoğlu; “AP’ye bugünkü kadrosu ile Başbakan Yardımcılığından daha ileri bir siyasi insiyatif verilmesinin tehlikeli olacağı kanaatindeyim. Petrol ve madenler konusundaki tutumundan sonra bu kanaatim iyice kuvvetlenmiştir”⁴² açıklamasını yaparak AP’den istifa etmiştir.

MBK kontenjanından senatoda görev yapan senatörler de kanun konusundaki tartışmaya dahil olmuşlardı. Cumhuriyet Senatosu’nun 12 Mayıs 1965 tarihli oturumunda Enerji ve Sanayi bakanlıklarının bütçelerinin görüşüldüğü sırada MBK Grubu adına söz alan Suphi Gürsoytrak, yabancı şirketlerin çıkardıkları petrolden devletin kârının toplam kâr içerisindeki oranının yüzde 32,5 olduğunu, oysa başka ülkelerde bu oranın yüzde 75-80 olduğunu belirterek,⁴³ Sanayi Bakanı Mehmet Turgut’u eleştirdi.⁴⁴ Bu eleştiriler sonraki oturumlarda da devam etti. Özellikle petrol fiyatlarının diğer ülkelere nazaran yüksek olması, yabancı şirketlere verilen ruhsatlar ve yabancı şirketlerin petrol üretimi konusunda işi ağırdan aldıkları üzerine yoğunlaşmıştı.⁴⁵ CHP’lilerin de destek verdiği tartışmada, Sanayi Bakanı Mehmet Turgut “CHP adına konuşan arkadaşlarımız tenkitleri ileri sürmüşler, bunları iki aylık bir iktidara değil, 3,5 yıldır başta bulunan kendi hükümetlerine bildirmeliydiler”⁴⁶ diyerek eleştirilere cevap verdi.

Bu arada CHP Milletvekilleri Nurettin Özdemir ile Aydın Bolak, 13 Mayıs 1965’te TBMM Başkanlığı’na verdikleri önergeyle petrol konusunda “Meclis Araştırması” açılmasını istediler.⁴⁷ Petrol konusunda hükümet üyelerinin ifadeleriyle TPAO Genel Müdürü’nün açıklamaları arasında tezatlıklar olduğuna vurgu yapılan önergede, Petrol Kanunu’nda milli menfaatlere aykırılıklar olup olmadığını anlaşılması ve petrol sanayiinin incelenmesi önerilmiştir.

3.2. Milli Petrol Tartışmaları

TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu’nun “milli petrol” girişimi, parlamentoda da yankı bulmaya başlamıştı. 1963 yılının Haziran ayında Cumhuriyet Senatosu’nda gündeme gelen petrol konusunda söz alan senatörler Mersin ve İzmit’teki rafinerilerindeki petrollerin satılmasını, buna karşın Batman rafinerisindeki yerli petrollerin depolarda bekletilmesini eleştirmişlerdi. Örneğin Rıfat Özdeş, bazı petrol şirketlerinin korunduğunu, Türk petrol şirketlerinin ise sahihsiz bırakıldıklarını öne sürerek Sanayi Bakanı Fethi Çelikbaş’ı hedef almıştı. Özdeş, İzmit ve Mersin rafinerilerinden elde edilen mazotun 10-11 dolara satılırken, Türk mazotunun 20 dolara satıldığını, bu nedenle Türk gemilerinin bile mazotu ithal etmek durumunda kaldıklarını gündeme getirerek, Sanayi Bakanı’ndan açıklama yapmasını istemişti.⁴⁸

Bu dönemde özellikle İhsan Topaloğlu ve Prof. Dr. Muammer Aksoy öncülüğünde yürütülen “milli petrol” kampanyası, geniş kesimlerin ilgisini çekmeye başlamıştı. Gençler de bu kesimler içerisinde yer almaktaydı. İstanbul Teknik Üniversitesi Talebe Birliği, “Türkiye’nin petrol politikası nedir, ne olmalıdır?” başlıklı bir konferans düzenlemiş ve Türkiye’deki petrol davasının

⁴¹“AP Grubu’nda da ‘Mobil’ Suçlandı”, *Akşam*, 12 Mayıs 1965, s.1,7.

⁴²“Gökhan Evliyaoğlu AP’den istifa etti”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1965, s.1.

⁴³“Petrol ve Maden Konusu Senatoda Tartışıldı”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1965, s.1.

⁴⁴Gürsoytrak’ın eleştirel bir yaklaşımla Sanayi Bakanı’na yönelttiği sorular için Bkz. İlhan Selçuk, “Petrol sömürgesi miyiz biz?”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1965, s.2; İlhan Selçuk, “Sorulara devam ediyoruz:”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1965, s.2.

⁴⁵“AP Grubu’nda da ‘Mobil’ Suçlandı”, *Akşam*, 12 Mayıs 1965, s.1,7; “Petrol Senatoda”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1965, s.5.

⁴⁶“Petrol Konusu Senatoda Tartışıldı”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1965, s.1.

⁴⁷“Petrol için Meclis dün Araştırması istendi”, *Akşam*, 14 Mayıs 1965, s.1.

⁴⁸“Senatoda, Türk petrolünün himayesiz kaldığı söylendi”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1963, s.1,5.

ana aktörlerinden olan Fethi Çelikbaş ile Muammer Aksoy'u konuşmacı olarak konferansa davet etmişlerdi. Türkiye'deki petrol meselesinin nüvesinin oluşturan 1954 tarihli Petrol Kanunu'nu yürürlüğe sokan kadroda yer alan Fethi Çelikbaş ile 1960'lı yıllarda "milli petrol" kampanyasının bayraktarlığını yapan Muammer Aksoy'un konuşmaları petrol politikasında "liberal anlayış" ile "devletçi anlayış"ın münazarasına sahne olmuştu. Tartışmanın kilit noktası, Petrol Kanunu tasarısını tam anlamıyla okumadan imzaladığını itiraf eden Fethi Çelikbaş'ın "Kanununun mesuliyetini tamamen üzerime alıyorum" demesi olmuştu.⁴⁹ Talebe Birliği Başkanı da toplantıda yaptığı konuşmada, "Türkiye petrollerinin, milli ekonomi yararına olmak üzere devletleştirilmesi için sonuna kadar mücadele edeceklerini" açıklamıştı.⁵⁰ Yine Türkiye Milli Talebe Federasyonu (TMTF) Genel Sekreteri Coşkun Arıcı da bir bildiri yayınlarak yabancı petrol şirketlerinin "yıkıcı faaliyetler" içinde olduklarını, "Petrol Kanununun Türk milletinin yararına olarak değiştirilmesini sağlayıncaya kadar mücadele edileceği"ni açıklamıştır.⁵¹ Ayrıca Türkiye Milli Gençlik Teşkilatı'nın, AP'nin iktidara geldikten sonra TPAO Genel Müdürlüğü görevinden aldığı İhsan Topaloğlu'na gönderdiği mektupla sahip çıkması⁵² gençlerin "milli petrol davası"na yönelik ilgisinin ve hassasiyetinin bir diğer önemli göstergesini yansıtmaktaydı.

Ancak tartışma bununla kalmamıştı. AP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel'in önce Ereğli Demir Çelik Fabrikası'nın açılış töreninde yaptığı konuşmada, "... mevcut petrol kanununa göre gelmiş şirketlerin, ellerindeki hakları almak ise düşünülemez. Türkiye daha önce çıkardığı kanunlarla verilen hakları ihlal edecek, gasp edecek bir memleket değildir. Yabancı şirketlerin haklarını ellerinden alamayız"⁵³ şeklindeki konuşması, ardından da 19 Mayıs 1965'te sarf ettiği sözler, petrol tartışmalarını ülkenin en önemli gündem maddesi haline getirdi. Hükümet olarak petrolü millileştirmeyi düşünmediklerini ve millileştirmekle de memlekete bir fayda sağlanacağını inanmadıklarını söyleyen Demirel'in "Petrolü millileştirmekten neyi kastediyoruz? Petrol Kanunu var. Türk devleti muayyen haklar ve ruhsatlar tanımış... Petrol endüstrisi masraflıdır. Türkiye bu masrafa katlanamamıştır ki Petrol Kanunu'nu çıkarmıştır." diyerek tartışmalara hız kazandırdı.⁵⁴ Demirel'in bu konuşması, özellikle gençler arasında büyük yankı uyandırdı. Ankara Üniversitesi Ziraat Fakültesi Öğrenci Birliği, "petrollerin millileştirilmesi" konusunda yeni bir kampanya başlatırken, Siyasal Bilgiler Fakültesi Öğrenci Birliği ise 20 Mayıs'ta yayınladığı bildiride şu ifadelerle tartışmaya dahil oluyordu:

"...Türk toplumunun İkinci Kurtuluş Savaşı olan petrol savaşına bütün gücümüzle katılıyoruz... Ne acıdır ki, sömürgecilik zihniyetiyle yapılmış bir kanun milli petrol varlığımızın yüzde 67.5'ünü yabancıların kucağına atmaktadır... Bizim petrolümüz bizim oluncaya kadar petrol savaşımız devam edecektir."

Siyasal Bilgiler Fakültesi Toplumcular Derneği de "Petrolün uluslaştırılması kampanyasına katılmayı görev sayıyoruz" ifadeleriyle petrol tartışmasına taraf olmuştu.⁵⁵ Petrol konusundaki tartışmalara uzun süre sessiz kalan Cumhurbaşkanı Cemal Gürsel ise 23 Eylül'de Başbakan Ürgüplü ve gençlik temsilcileri ile yaptığı görüşmede, Petrol Kanunu'nun değiştirilmesi gerektiğini ifade etmiş ve "Petrol millileştirilemez veya petrol millileştirilemeyecektir, değişti tecrübesizce ve aptalca sözlerdir"⁵⁶ diyerek bu konudaki tavrını belirlemiştir.

İşçi sendikalarından bazıları da bu tartışmalara kayıtsız kalmamışlardır. Örneğin Türk-İş'ten ayrılarak kurulan Türkiye İşçi Sendikaları Dayanışma Konseyi petrolün millileştirilmesi için bir

⁴⁹"Petrol politikamız tartışıldı", *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1965, s.7

⁵⁰"Mobil, Petrol Davasını Oy alıyor", *Akşam*, 9 Mayıs 1965, s.1,7.

⁵¹"TMTF bildirisinde; Mobil'le M. Turgut'un aynı fikri savundukları ileri sürüldü", *Akşam*, 14 Mayıs 1965, s.1.

⁵²"T.M.G.T.'nin Topaloğlu'na Mektubu", *Ulus*, 27 Aralık 1965, s.7.

⁵³"Süleyman Demirel 'Yabancı şirketlerin hakları ellerinden alınamaz' dedi", *Akşam*, 17 Mayıs 1965, s.1.

⁵⁴"Demirel: 'Petrol Şimdilik Millileştirilemez' Dedi", *Hürriyet*, 20 Mayıs 1965, s.1,7.

⁵⁵"Petrol tartışması hızlandı", *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1965, s.4.

⁵⁶"Gürsel: 'Millileştirme olmaz sözü aptalcadır.'", *Milliyet*, 24 Eylül 1965, s.1.

kampanya başlatmıştır. Kampanyanın etkili olabilmesi için TBMM Başkanlığı, siyasal parti temsilcileri ve üniversite gençlik örgütleri ile görüşülerek destek sağlanmasına karar verilmiştir.⁵⁷

CHP'nin muhalefete geçmesinden sonra başlayan petrol tartışmalarında eleştiriler, Petrol Kanunu'nun Türk devletinin kendi ülkesinde serbestçe petrol çıkarmasını engellediği ve bunun da milli hâkimiyet ilkesine aykırı olduğu söylemi üzerine oturtulmuştu. Örneğin daha sonra CHP Genel Başkanlığı'na seçilecek olan Bülent Ecevit, Milliyet gazetesindeki köşe yazısında mevcut kanunu şöyle eleştiriyordu:

“Bu imtiyazlar kapitülasyon niteliğindedir. Bu imtiyazlar, bağımsızlığımızla çelişkindir...”

Bizde, 1954 tarihli Petrol Kanununun sağladığı imkânlardan yararlanarak, petrol çıkarabilecek bölgelerimizde imtiyazlar elde eden büyük yabancı petrol ortaklıkları... Petrol bulmak için değil, petrol bulmamak için Türkiye'dedirler.

Mademki, Türkiye'de petrol bulmakta çıkarları yoktur, öyleyse neden Türkiye'de kaçıyorlar... bunun nedenleri de iki noktada toplanabilir:

1- Türkiye'de başkaları, o arada Türkler petrol bulmasın diye Türk petrol kaynaklarını ellerinde tutmaktadırlar.

2- Siyasi istikrardan yoksun bölgelerdeki petrol kaynakları bir tehlikeyle karşılaşsın, Türkiye'deki petrol kaynaklarını işletilebilir veya işletme tehdidinde bulunabilmek için bu kaynakları ellerinde tutmaktadırlar...”⁵⁸

Tabii Senatör Suphi Karaman'a göre de TPAO'nun İzmir'de rafineri kurma fikrinin hayata geçirilmesini engellemek isteyen yabancı şirketlerin hükümet nezdinde bu yönde girişimlerde bulunmaları da milli hâkimiyet ilkesini ihlal etmekteydi. Dolayısıyla bu girişime olanak sağlayan mevcut yasa, kapitülasyon havası estirmekteydi.⁵⁹

Yaklaşan seçimlerin de etkisiyle giderek sertleşmeye başlayan petrol tartışmalarında en önemli gelişmelerden birisi de TBMM'nin 27 Mayıs 1965 tarihli oturumunda Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı bütçesinin görüşülmesi sırasında yaşandı. Hükümet ortakları arasında yer alan Millet Partisi adına konuşan Memduh Erdemir, yabancı petrol şirketlerine, Türk şirketlerinden daha geniş haklar tanınmış olmasını eleştirerek, Petrol Kanunu'nun değiştirilmesini istemiş ve “Enerji Bakanının, kanunu değiştirmeye lüzum yoktur şeklindeki sözlerini Koalisyonun kanadı olarak doğru bulmuyoruz.” demiştir.⁶⁰

Cumhuriyetçi Köylü ve Millet Partisi Grubu adına konuşan Rahmi İnceler ise Petrol Kanunu'nun değişiklik öngören teklifin bir an önce kanunlaştırılması gerektiğini dile getirerek, Türkiye'deki petrolerin millileştirilmesini arzu ettiklerini belirtti.⁶¹ Eleştirilere cevap veren Bakan Mehmet Turgut ise, yabancı sermayeden faydalanmak zorunluluğundan söz ederek, mevcut kanunun değiştirilmemesi gerektiğini söyledi.⁶² MP ve CKMP'nin karşı çıkışları, petrol konusunda hükümet içerisinde fikir birliği olmadığını ortaya koymuştu.⁶³ Üstelik bu durum, mevcut petrol politikasının devamı için AP'nin tek başına iktidara gelmesi gerektiğini de gözler önüne sermişti.

Petrolün millileştirilmesini isteyenlerin temel gerekçelerinden birisi de 1964 yılında ortaya çıkan tabloydu. Yalnızca Siirt bölgesinde milli şirket olarak adlandırılan TPAO'nun 8 arama ruhsatnamesine karşın yabancı şirketlerin sahip oldukları arama ruhsatnamesi sayısı 32 idi. Buna rağmen 1964 yılında TPAO 631.584 ton üretim yaparken, yabancı şirketlerin üretimi ise 259.288

⁵⁷“İşçiler Millileştirme İstiyor”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1965, s.1.

⁵⁸Bülent Ecevit, “Petrol”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1965, s.2.

⁵⁹Suphi Karaman, “Türk Petrolü”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1965, s.2.

⁶⁰“Petrolü Millileştirmek İçin Kampanya Açıldı”, *Akşam*, 28 Mayıs 1965, s.7.

⁶¹Agg, aynı yerde.

⁶²“Petrolü Millileştirmek İçin Kampanya Açıldı”, *Akşam*, 28 Mayıs 1965, s.7.

⁶³CHP'nin petrol konusunda genel görüşme talebinde bulunmasından sonra Enerji Bakanı Mehmet Turgut yaptığı açıklama ile hükümet üyeleri arasında ortak bir görüş oluşturulamadığını belirtmek zorunda kalmıştı. Bkz. “Turgut ‘Hükümetin petrol için görüşü yoktur’ dedi”, *Akşam*, 22 Haziran 1965, s.1,7.

tonda kalmıştı. Bu da yabancı şirketlerin kasten üretim yapmadıkları iddiasını güçlendirmekteydi.⁶⁴

Bununla birlikte Türkiye’de ürettikleri bir milyon ton ham petrole karşılık olarak yurtdışına 19,5 milyon dolar transfer etme hakkının bulunması, bir başka tartışma konusuydu. Petrol Kanunu’na karşı olanlara göre yurtdışından bir milyon ton ham petrol ithal edilmesi toplamda 18,5 milyon dolara mal olmaktadır. Bu halde bile 1 milyon dolarlık bir kâr edilebiliyordu. Hatta ham petrolün dünya piyasasındaki serbest rekabet fiyatları üzerinde ithal edilmesi halinde maliyet 10 milyon dolara kadar indirilebilirdi.⁶⁵ Neticede bu durum, Türkiye’den fazladan döviz çıkışına neden olduğu gerekçesiyle milli menfaatlere aykırı bir nitelik taşımaktaydı.

Seçim süreci yaklaştıkça özellikle petrol eksenindeki tartışmalar da hız kazanıyordu. Öyle ki petrol, 1965 seçimlerinin ana gündem maddelerinden birisini teşkil eder olmuştu. Petrol politikasındaki tartışmalar, liberal anlayışa sahip AP’nin mevcut işletme sisteminden yana olan görüşleri ile devletçi CHP’nin petrol işletme sisteminin devletleştirilmesi eksenine oturtulmuştu. En azından görece durum böyleydi. Ancak Orhan Duru’nun 14 Haziran 1965 tarihli Cumhuriyet gazetesinde yayınlanan yazısındaki şu ifadeler CHP’nin petrol politikası konusunda derin soru işaretlerine neden olmuştu:

“... Şu anlaşılıyordu ki C.H.P. ‘devletleştirme ya da millileştirme’ istemiyordu. Bu apaçık belli oluyordu. Ancak onlara göre bundan böyle yabancı şirketlere hiçbir arama izni verilmemeliydi. Ancak yabancı şirketler devletle ortaklık yaparak arama ve işletme yapabilirlerdi. Şimdiye kadar çalışma yapan yabancı şirketlerden iyi hareket etmeyenlerin ruhsatları iptal edilmeliydi. Petrol kanunu değiştirilmeliydi...”⁶⁶

Orhan Duru’nun ifadelerinde yer alan bu çelişkili durumdan olsa gerek, ilerleyen günlerde YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, petrol politikasına yönelik bir açıklamasında “C.H.P. milli petrol diyor. Söylesinler bakalım, iktidara gelince, bütün petrol tesislerini millileştirecekler mi?”⁶⁷ diye soracaktı. Alican daha önce YTP Düzce İlçe Kongresi’nde yaptığı bir konuşmada da, CHP’nin koalisyon iktidarı olduğu dönemdeki petrol politikasını hatırlatarak muhalefetteki tutarsızlığını sert bir biçimde eleştirmişti.⁶⁸

AP’nin ise 1965 seçimleri öncesinde petrol politikasına yönelik söylemleri belli olmaya başlamıştı. 15 Haziran 1965 günü Rize’ye giden AP Genel Başkanı ve Başbakan Yardımcısı Süleyman Demirel’in burada yapmış olduğu konuşma, bu hususta önemli ipuçları vermektedir. Öncelikle AP’nin petrol politikasına yönelik söylemlerinde ilk aşama Petrol Kanunu’nun savunulmasıydı. AP’ye göre; söz konusu kanunun çıkarılması, DP Dönemi’nde Türkiye’nin petrolün çıkarılması ve işletilmesi için ihtiyaç duyulan sermaye ve nitelikli insan gücünden yoksun kalmasından kaynaklanmıştı. Bir başka deyişle Petrol Kanunu, 1954 Türkiye’sinin koşullarının bir sonucuydu. İkinci aşama ise 1961-1965 arasındaki koalisyonlara öncülük eden CHP’nin, bu süre içerisinde Petrol Kanunu ve petrol politikası konusunda herhangi bir değişiklik yapmamış olmasıydı. AP’ye göre petrol politikasında eğer bir günah var ise bu, görev yaptığı süre içerisinde harekete geçmeyen ve sonrasında hükümetten çekilip, bu sorunları gündeme getirenlere aitti. Yeni hükümet göreve geleli henüz 3,5 ay olmuştu ve mevcut sorunlar çok önceden beri süregelmekteydi.⁶⁹ Bu tartışmaların devam ettiği günlerde ise Siirt’te yapılan sondaj çalışmaları sonucu Türkiye’nin en kaliteli petrolü bulundu.⁷⁰

⁶⁴Safa Reisoğlu, “Petrol, Hukuk ve Millî Fayda”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1965, s.1,2. Ayrıca bkz. TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu’nun açıklamaları. “Petrol savaşı devam ediyor”, *Akşam*, 24 Mayıs 1965, s.7.

⁶⁵Reisoğlu, *agg.*, s.1-2.

⁶⁶Orhan Duru, “Petrol, petrol”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1965, s.5.

⁶⁷“Türkeş, milliyetçi şuur istedi; Alican, CHP iktidarını suçladı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965, s.1.

⁶⁸*Akşam*, 11 Haziran 1965, s.1.

⁶⁹“Demirel’in Rize’de yaptığı konuşma”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1965, s.7

⁷⁰“TPAO, Dünyanın en yüksek evsafı petrolünü Siirt’te buldu”, *Hürriyet*, 16 Haziran 1965, s.1.

CHP'nin öncülüğünde gündeme getirilen ve Petrol Kanunu'nda değişiklik öngören kanun teklifine istinaden kurulan komisyonunda yoğun tartışmalar yaşanmaktaydı. Bu tartışmaların önemli yanı, AP ile CHP'nin petrol politikası konusunda ne denli karşıt görüşlere sahip olduklarının ortaya çıkmış olmasıydı.

Komisyonunda, verilen kanun teklifinin “Türkiye’de petrol arayacak ve işletecek yabancı şirketlerin Türk Kanunlarına göre Türkiye’de kurulması”nı öngören üçüncü maddesi AP’li ve YTP’li üyelerin oylarıyla reddedilirken, CHP’li Reşit Ülker, “Osmanlı Devleti zamanında bile Türkiye’ye gelecek yabancı şirketlerin Osmanlı şirketi olarak kurulması şart koşulmuştur” diyerek karara tepki gösterdi. AP’li Ahmet Türker, öngörülen değişikliğin kabul edilmesi halinde ortaya çıkacak durumun yabancı sermayeye kapıları kapamak anlamına geleceğini dile getirirken, İlhami Ertem ise “Mutlak surette dış yardım ve dış sermayeye muhtacız” ifadeleriyle kararı savundu.⁷¹

Petrol konusundaki tartışmaların yoğunlaştığı bir dönemde Genelkurmay Başkanlığı’nın TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu’nu davet edip bu tartışmalara ilişkin bilgi alması da dikkat çekiciydi. Topaloğlu toplantıda, mevcut petrol kanununda “milli menfaatlerle çatışan maddeleri açıklamış ve bunların değiştirilmesindeki zarureti belirtmiştir.”⁷² Toplantıda komutanlar özellikle, “yüksek oktanlı benzin” ve “Petrol Kanunundaki TPAO’nun sekiz arama ruhsatnamesi ile kayıtlanması hakkındaki hüküm” konusunda sorular sormuşlardır.⁷³ Bu durum 27 Mayıs Askeri Darbesi sonrası ülke yönetiminde daha etkin rol oynamaya başlayan ordunun stratejik açıdan büyük önem taşıyan petrol sorununa kayıtsız kalmadığının göstergesiydi.

1965’te petrol meselesi öylesine keskin bir hale gelmişti ki bürokrasiden siyasete, akademiden ve günlük hayata kadar her alanda en çok konuşulan konu, petrol meselesiydi. Öyle ki bu mesele dönemin sinema filmlerinden birine de konu olmuş ve bu film Türk sinema tarihindeki politik filmlerin ilk örneklerinden biri olarak kabul edilmiştir. Yönetmenliğini Atıf Yılmaz’ın yaptığı, konusu Hasankeyf ve Batman’da geçen “Toprağın Kanı” isimli filmde, petrolün millileştirilmesine destek verilmiştir. Bu film dönemin önemli tartışmalarından birinin doğrudan sinemaya yansımaya önemli bir örnektir.⁷⁴ Milli petrol konusundaki tartışmalar beraberinde keskin bir ayrışmayı da getirmişti. Zira ortada bariz bir mücadele vardı ve İlhan Selçuk’a göre bu mücadele, “yabancı petrol şirketleri ve bu şirketlerin memleket içinde avukatlığını benimsemiş olanlarla, yabancı şirketleri hizaya çekmek isteyenler arasında” meydana gelmekteydi.⁷⁵

Petrolün millileştirilmesini savunanlara göre, petrol davası emperyalist emellere karşı verilen bir mücadeleydi. Bu bakış, petrolün millileştirilmesine yönelik mücadele ve söylemlerinin sekterleşmesinde etkili bir rol oynamaktaydı. Öyle ki bu sekterlik, petrol şirketleri ve onları savunanlar hakkında yeni ve ilgi çekici iddiaların gündeme gelmesine yol açıyordu. Örneğin Petrol Kanunu’nda düzenleme öngören kanun teklifi için kurulan komisyona üniversiteler adına katılmış olan Prof. Dr. Ekrem Göksu bunlardan birisiydi. İlhan Selçuk, İstanbul Teknik Üniversitesi Petrol Araştırma ve İşletme Kürsüsü’nde görev yapan ve petrol şirketlerini savunan Prof. Dr. Göksu hakkında, “Amerikan Yardım Teşkilatı” (A.I.D.) proje müdürü olarak fakültede bulunduğunu ve Maden Fakültesi’ne 5 Aralık 1962’de 57-23-D/10231/44401 sayı ile gelen bir yazıyla bu göreve geldiğini belirten bir dizi iddiada bulunmaktaydı.⁷⁶

⁷¹“Savunma Bakanı Petrol Komisyonunda cevap verdi”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1965, s.7.

⁷²“Kumandanlar petrol konusunda bilgi aldı”, *Akşam*, 12 Haziran 1965, s.1,7. Hürriyet gazetesi bu toplantıyı, “TPAO Müdürü, yabancı şirketleri Genarellere şikâyet etti” manşeti ile ilk haber olarak vermişti. Bkz. *Hürriyet*, 12 Haziran 1965, s.1.

⁷³“Genelkurmay petrol konusunu inceledi”, *Milliyet*, 12 Haziran 1965, s.1.

⁷⁴Mesut Kara, “Bitmeyen Yol ve Toprağın Kanı”, *Evensel*, 19 Nisan 2015, s.6.

⁷⁵İlhan Selçuk, “Ne sıfatla?”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1965, s.2.

⁷⁶Selçuk, *agg*, s.2.

Bu tartışmalarda YTP, AP'ye benzer bir yaklaşımla hareket etmekteydi. 24 Eylül 1965'te İstanbul'a gelen YTP Genel Başkanı Ekrem Alican, "Biz C.H.P. ile koalisyon ortağı iken, İsmet Paşa'ya petrol fiyatlarının ele alınması, ikili anlaşmaların gözden geçirilmesi konusunda tekliflerde bulunmuştuk. O zaman kulaklarının üzerine yatmışlardı. Bugün bu konulara sahip çıktıklarını görüyoruz" diyerek CHP'yi eleştiriyordu.⁷⁷ Fahir Armaoğlu'na göre de CHP'nin üç hükümet boyunca görmezden geldiği Petrol Kanunu'nu muhalefete geçtikten sonra gündeme getirmesinin esas nedeni, kendisine en güçlü rakip olarak gördüğü AP'yi ve hükümetini seçimlere kadar olabildiğince yıpratmaktı.⁷⁸

Tartışmalar devam ederken TPAO'nun öncülüğünde İzmir'de yeni bir petrol rafinerisi kurulmasına yönelik girişimlerin hız kazanması, yabancı petrol şirketleri tarafından tepkiyle karşılandı. Öyle ki Ataş Rafinerisi kullanılarak bu girişime izin verilmemesi amacıyla itirazda dahi bulunuldu.⁷⁹ TPAO ile yabancı şirketler arasındaki bu çekişme, milli petrol davasına güç kazandıracak yeni bir fırsatın kapılarını aralamıştı. Özellikle TPAO Genel Müdürlüğü Avukatı Prof. Muammer Aksoy'un, yabancı şirketlerin talebiyle 24 Eylül 1965'te gerçekleştirilen "sulh görüşmesi"ni⁸⁰ terk etmesi, bu hususta önemli bir gelişme olarak dikkat çekmiştir. Üstelik Aksoy, Petrol Dairesi'ne gönderdiği muhtırayla milli petrol davasını bir kez daha gündeme getirmiş oluyordu. Mevcut Petrol Kanunu'nun "bağımsız ve egemen bir devlet" kavramıyla bağdaşacak şekilde yorumlanması gerektiğini belirten Aksoy, Türkiye'nin sömürge rejimine tabi olamayacağına vurgu yapıyor ve "Bir yabancı şirketin çıkıp da, 'Türk Devletinin veya milli petrol müessesesinin bu rafineriyi kurmasına itiraz ediyorum; çünkü aynı şeyi ben yapacağım, rafinerimi genişleteceğim' diyebilmesine, ne bağımsız devlet kavramı ile ne hukuk prensipleri ile ve ne de akılla bağdaştırılabilmeğe imkân yoktur." ifadelerini kullanıyordu.⁸¹

Muammer Aksoy'un vermiş olduğu mücadelenin kapsamı ve önemi, TPAO Genel Müdürlüğü görevinden alınan İhsan Topaloğlu'nun 26 Aralık 1965'teki basın toplantısında sarf ettiği sözlerle çok daha net bir görünüm kazanmış oluyordu:

"Yabancı şirketlerin petrol ithal etmeleri ile petrol üretmeleri arasında memleket çıkarına büyük bir fark olduğunu gören TPAO, Petrol Kanununda değişiklik yapılması için çaba göstermiştir. Ham petrolün Türkiye'ye dünya rekabet fiyatlarına göre çok yüksek fiyatla satıldığını ilk defa gören T.P.A.O. olmuştur ve hükümet petrol fiyatlarında yüzde 25-30 civarında indirim yapabileceği konusunda uyarılmıştır..."

Yabancı şirketler Türkiye'de elde ettikleri, halen elde etmekte buldukları ve ileride elde edebilecekleri fahiş karlardan bir kısmını kaybettikçe T.P.A.O. aleyhine kesif bir kampanyaya girişmişlerdir..."⁸²

Bu arada petrol meselesinin yoğun olarak tartışıldığı süreçte tepkileri hafifletmeyi amaçlayan Başbakan Suat Hayri Ürgüplü, petrol fiyatlarında indirim için yabancı şirket yetkilileriyle bir dizi görüşme gerçekleştirdi. Shell, BP ve Mobil temsilcileri ile bir araya gelen Ürgüplü, bu görüşmelerden istediği sonucu elde edemedi. Zira yabancı şirketler, Başbakanın indirim teklifini reddetmişlerdi.⁸³ Hiç kuşku yok ki bu sonuç, petrol meselesinin ivme kazanmasına yol açmıştı.

1955-1960 yıllarında TPAO'nun petrol üretiminde artış gözlenirse de bu artış dalgalı bir seyir izlemişti. Ancak 27 Mayıs Darbesi'nden sonra petrol politikasında "milli" karakterin ön plana çıkarılması, TPAO'nun petrol üretimine de yansdı. TPAO'nun 1955 yılından 1962 yılına değin yıllık petrol üretim süreci istatistiklere şu şekilde yansımıştı:

⁷⁷"Türkeş, milliyetçi şuur istedi; Alican, CHP iktidarını suçladı", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965, s.1.

⁷⁸Fahir H. Armaoğlu, "Sağ-Sol Mücadelesi", *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1965, s.2.

⁷⁹"Mobil temsilcileri, TPAO'nun rafineri kurmasına itiraz etti", *Milliyet*, 19 Eylül 1965, s.7.

⁸⁰Söz konusu görüşme Mobil, Shell ve BP temsilcileri ile TPAO ve Petrol Ofisi yetkililerinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir.

⁸¹"Türkiye bir sömürge memleketi değildir", *Ulus*, 26 Eylül 1965, s.1,4.

⁸²"Petrol kavgası menfaatlere dayanıyor", *Ulus*, 27 Aralık 1965, s.1.

⁸³"Petrol Şirketleri Hükümetin Teklifini Reddetti", *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965, s.1.

Tablo 1: TPAO'nun 1955-1962 yıllarına ait petrol üretim miktarı

Yıllar	Petrol Üretim Miktarı (Ton)
1955	178.596
1956	305.616
1957	298.139
1958	328.543
1959	372.889
1960	362.485
1961	414.271
1962	540.655

Kaynak: Türkiye Petrolleri A.O. 1962 Yılığ, Mars Matbaası, Ankara 1963, s.3.

27 Mayıs Darbesi sonrasında TPAO öncülüğünde başlatılan “milli petrol kampanyası”, TPAO'nun sondaj faaliyetlerine de olumlu bir şekilde yansımıştır. TPAO ve özel sektör tarafından açılan kuyu sayıları karşılaştırıldığında yaşanan gelişmelerin sondaj faaliyetlerine yansımaları, aşağıdaki tabloda net bir biçimde gözlemlenebilmektedir:

Tablo 2: TPAO'nun 1955-1970 yıllarına ait sondaj faaliyetleri

Yıllar	Kamu (metre)	%	Özel (metre)	%	Toplam (metre)
1955	15.241	100	-	-	15.241
1956	15.989	66	8.145	34	24.134
1957	12.465	44	15.687	56	28.152
1958	19.607	41	28.150	59	47.757
1959	24.557	40	36.123	60	60.680
1960	27.608	42	38.736	58	66.344
1961	43.023	49	45.667	51	88.690
1962	47.177	65	25.866	35	73.043
1963	59.441	71	24.737	19	84.178
1964	46.900	58	34.155	42	81.055
1965	73.148	52	68.464	48	141.612
1966	85.524	67	41.297	33	126.821
1967	92.401	80	22.491	20	114.892
1968	67.760	69	30.822	31	98.582
1969	70.078	65	37.158	35	107.236
1970	65.007	58	46.373	42	111.380

Kaynak: Alptekin Esin, Türkiye'de Petrol Üretim ve Tüketimi, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1973, s.113.

Aynı artış rafineri faaliyetlerine de yansımıştır. Nitekim TPAO'nun 1962 yılığında yer alan ifadeler, hem rafineri faaliyetlerindeki artışı, hem de bu artışa yol açan anlayışı ortaya koymasından önemlidir: “Millî kaynakların kıymetlendirilmesi için gösterilen gayretler yanında

ham petrolün tasfiyesi için Batman’da yeni ve modern bir rafineri inşa eden Türkiye Petrolleri A.O. 1956 senesi başında 330.000 ton kapasite ile işletmeğe açtığı rafineriyi tevsi ederek 615.959 ton ham petrolü işleyecek duruma getirmiştir.”⁸⁴

Petrolün millileştirilmesi konusu, 1965 seçimlerinden sonra da CHP’nin AP iktidarına yönelik eleştirilerinin ana eksenini oluşturmuştur. 12 Aralık 1966’da Batman’a giden ve burada partililerine “Petrole sahip olup da onu millileştirmeyen, yabancılara kaptıran bir millet, silahlarını müstevlilere teslim eden bir ordu durumuna gelebilir” ifadeleriyle seslenen CHP Genel Sekreteri Bülent Ecevit, “petrol boru hattı hisseleri özel teşebbüse devredilirse, CHP, iktidara gelir gelmez, bu hisseleri satış bedelleri üzerinden geriye alacaktır.”⁸⁵ diyerek CHP’nin 1954 yılında Petrol Kanunu çıkarılırken takındığı pozisyonun bir benzerini sergileyeceğinin işaretlerini veriyordu. Dahası, CHP’nin petrolün ve petrol tesislerinin milletin malı olması için verdiği mücadeleyi “milli mücadele” şeklinde adlandırarak⁸⁶ bu dönemde yoğun toplumsal desteğe sahip “milli petrol davası”nı diri tutmaya çalıştığı görülmektedir.

3.3. 1965-1969 AP Dönemi

1965 seçimlerine yönelik propaganda çalışmalarının ana gündemini petrol tartışmaları oluşturmaktaydı. Bu tartışmalarda iktidar karşıtı söylemlerin odağında yalnız muhalefet partileri değil, “bağımsız” statüye sahip parlamenterler de yer almaktaydılar. Bu parlamenterlerden Tabii Senatör Kamil Karavelioğlu ile Kontenjan Senatörü Sadi Koçaş seçim sürecinde yurt gezisi düzenleyerek Petrol Kanunu’nun değiştirilmesi konusunu sıklıkla gündeme getiriyorlardı.⁸⁷

AP’nin 1965 seçimleri için hazırlamış olduğu “seçim bildirgesi”nde belirtildiğine göre partinin petrol politikasının temeli; ülkenin petrol ihtiyacının milli kaynaklardan karşılanmasının sağlanması, petrol ithalatı nedeniyle dışarıya ödenmekte olan büyük meblağlardan tasarruf edilmesi ve Türkiye’nin kısa süre içerisinde ham ve işlenmiş petrol ve petrol ürünleri ihraç eden ülke konumuna getirilmesi gibi hususlara dayanmaktaydı.⁸⁸

AP 1965 seçimleri arifesinde, iktidara gelmesi halinde her türlü petrol faaliyetleri konusunda yeterli ve verimli yatırımları teşvik edeceğini, yeni bir milli rafineri kuracağını, Petrol Dairesi’nin güçlendirileceğini, Petrol Kanunu’nun uygulanmasındaki aksaklıkların giderileceğini, petrol boru hattı çalışmalarının tamamlanarak yerli petrol üretiminin artırılacağını ve özellikle petrol sanayiindeki devlet kuruluşlar ile özel kuruluşlar arasında şart ve imkân eşitliği sağlanacağını taahhüt etmişti.⁸⁹

10 Ekim 1965’te gerçekleştirilen seçimlerde AP’nin tek başına iktidara gelmesi ve CHP’nin ana muhalefet görevini üstlenmesiyle de petrol meselesi gündemde kalmaya devam etti. Zira seçimlerin hemen ardından CHP’li milletvekilleri “Petrol kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, bazı maddelerinin kaldırılması hakkındaki kanun teklifi”ni yeniden TBMM Başkanlığı’na sunmuşlardı.⁹⁰ Böylelikle geçmiş dönemde sonuçsuz kalan bu teklif, yeni dönemin ilk kanun teklifi olarak tekrar gündeme getirilmiş oluyordu.

Süleyman Demirel öncülüğünde kurulan AP Hükümeti’nin Hükümet Programı Taslağı’nda petrol politikası ile ilgili olarak yer alan ifadeler, seçim beyannamesindeki ifadelerle paralellik taşımaktaydı. 2 Kasım 1965’te açıklanan taslakta AP’nin sürdüreceği petrol politikası, şu ifadelerle açıklanmaktaydı:

⁸⁴Türkiye Petrolleri A.O. 1962 Yıllığı, Mars Matbaası, Ankara 1963, s.3.

⁸⁵“CHP’nin petrol mücadelesi bir Milli Mücadeledir”, *Ulus*, 12 Aralık 1966, s.1.

⁸⁶Agg, s.7.

⁸⁷“Rejim Mücadelesi Yapıyoruz”, *Ulus*, 24 Eylül 1965, s.1.

⁸⁸Adalet Partisi Seçim Beyannamesi, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1965, s.24.

⁸⁹Age, s.24.

⁹⁰“CHP’liler Meclise altı kanun tasarısı verdiler”, *Akşam*, 29 Ekim 1965, s.1.

“Petrol politikamızın temeli petrol ihtiyaçlarımızın memleket kaynaklarından sağlanmasıdır. Bu amaca varmak için arama, istihsal ve nakil işlerine önem verilecek ve bu yatırımlara öncelik tanınacaktır. Petrol kanunu bütün yönleriyle ele alınıp vuzuha kavuşturulacak, memleket menfaatlerine en uygun bir hale getirilecektir.”⁹¹

1965 seçimleri sonrasında yaşanan iktidar değişikliği, petrol politikalarına yön veren kurumlara da sirayet etti. Örneğin 15 Aralık 1965 tarihli Bakanlar Kurulu kararına istinaden TPAO Genel Müdürlüğü görevini yürüten İhsan Topaloğlu'nun başka bir göreve getirilmesine, yerine AP'ye yakınlığıyla tanınan Turgut Ölez'in atanmasına karar verildi.⁹² Topaloğlu öteden beri Türkiye'deki petrol araştırmalarının yabancılara bırakılmasına karşı çıkmış, bu konuda Genelkurmay Başkanlığına da ayrıntılı bir rapor vermişti.⁹³ Başta CHP olmak üzere muhalefet partileri Topaloğlu'nun görevden alınmasını sert bir şekilde eleştirirken, İlhan Selçuk ise AP'nin İhsan Topaloğlu'nu görevden almasını, “yabancı petrol kumpanyalarının, Türkiye'deki milli petrol kampanyasını durdurmak için kaçınılmaz olarak gördükleri milliyetçi müdürlerin tasfiyesi zorunluluğunun bir sonucu”⁹⁴ olarak değerlendirmekteydi. Bununla birlikte Topaloğlu, Danıştay'a itirazda bulunmuş ve Danıştay “tehir-i icra” kararı vererek Topaloğlu'nu görevine iade etmişti.⁹⁵

Bu arada petrol meselesine yönelik tartışmalar, AP içinde de sıkıntılara neden olmuştu. AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda'nın “milli petrol kampanyası”na destek vermesi, parti içinde hoş karşılanan bir durum değildi. Özellikle TPAO Genel Müdürü İhsan Topaloğlu'nun görevden alındığı dönemde bir basın toplantısı düzenleyen Özarda, kararı eleştirmişti. Üstelik muhalefetteki CHP öncülüğünde hazırlanan ve Petrol Kanunu'nda değişiklik öngören tasarıya da imza atmıştı. Tüm bu gelişmeler, AP Aydın Milletvekili Reşat Özarda'nın önce disipline sevk edilmesine, ardından da partiden ihraç edilmesine yol açmıştı.⁹⁶

1966 yılında petrol meselesi konusunda muhalefet giderek genişlemeye başlamıştı. Türkiye İşçi Partisi, Mayıs ayında TBMM Başkanlığı'na 14 tane kanun teklifi sunmuştu. Bu teklifler içerisinde ikisi petrol politikasını doğrudan doğruya etkileyebilecek niteliği haizdi. Bunlardan birisi “TPAO'nu iktisadi devlet teşekkülü haline getirmeyi ve petrol faaliyetlerini bütünüyle TPAO'ya bırakmayı” öngörmekteydi. Diğeri ise “yabancı sermayeyi sınırlamayı”, dolayısıyla yabancı şirketlerin petrol politikası üzerindeki hâkimiyetini geri almayı amaçlamaktaydı.⁹⁷

1966 yılında petrol konusunda gündemi meşgul eden bir diğer konu da petrol boru hatları idi. Hatta 1966 yılının sonlarına doğru petrol boru hatlarının araştırılması hususunda meclise önerge dahi verilmişti. CHP, petrol boru hatlarının stratejik öneme sahip olduğu ve bu nedenle özel şirketlere devredilmemesi gerektiği tezini savunurken, milli çıkarlara uygun olarak hazırlanmış bir Petrol Kanunu'nun ivedi bir şekilde meclise getirilmesini istemişti. Yabancı sermaye içinde en tehlikelisinin petrol şirketleri olduğunu öne süren TİP ise yabancı petrol şirketlerinin Türkler tarafından yapılması düşünülen petrol boru hatlarını önce torpilleyeceğini, ardından da bu hatlara sahip çıkacağını iddia etmekteydi. Ayrıca Yabancı Sermaye Kanunu'nun da derhal kaldırılmasını talep etmişti. MP ise Türkiye'de petrol politikasını yabancıların yönlendirdiğini ima etmişti. AP İstanbul Milletvekili Aydın Yalçın, muhalefetin bu tutumuna AP Hükümeti'nin petrol boru hatları ile ilgili hisse senetlerini halka arz etmeye kararlı olduklarını dile getirerek cevap vermişti.⁹⁸

CHP'nin Petrol Kanunu'nda değişiklik öngören önergesi, 1966 yılının son günlerinde geçici komisyona sevk edilirken, petrol meselesi 1967 yılında da ülke gündemini en çok meşgul eden

⁹¹“Servet beyanı ve vergi ilâmı kaldırılıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1965, s.7.

⁹²BCA, 30-18-1-2 / 191-75-2 (15.12.1965).

⁹³Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye 5.Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002, s.123.

⁹⁴İlhan Selçuk, “Topaloğlu'nun dâvası”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1971, s.2.

⁹⁵“G. Müdürler, Petrol ve Maden konuları tartışmalara yol açtı”, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1966, s.7.

⁹⁶“Özarda, AP'den çıkarılışının sebeplerini anlattı”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1966, s.7.

⁹⁷“TİP ‘Emekçi halkın yararına’ 14 kanun teklifinde bulundu”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1966, s.1.

⁹⁸“MP ve TİP de petrol için araştırma açılmasına taraftar”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1966, s.7.

konulardan birisi olmuştu. CHP'den ayrılan Turhan Feyzioğlu'nun öncülüğünde kurulan Güven Partisi, 22 Haziran 1967 tarihli TBMM oturumunda, petrol konusu ile ilgili bazı hükümlerin İkinci Beş Yıllık Plan'a dahil edilmesini talep etmişti. Ancak Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin, petrol arama faaliyetinde bulunan yabancı petrol şirketlerinin "iyi niyet kurallarına" uymadıkları takdirde ruhsatlarının iptal edileceğini belirterek, bu hususların Petrol Kanunu tasarısında yer aldığını, bu nedenle söz konusu hususların İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda yer almasının yersiz olacağını söyledi.⁹⁹

1960'lı yılların ikinci yarısında Ortadoğu'da yaşanan diplomatik sıkıntılar, Türkiye'deki petrol faaliyetlerini olumsuz etkiledi. Özellikle petrol temini hususunda güçlük yaşanması, AP Hükümeti'ni yeni arayışlara yöneltti. Bu kapsamda ihtiyaç duyulan petrolün temini amacıyla çeşitli ülkelerle temasa geçmeye çalışan AP Hükümeti, Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Müsteşarı Kemal Noyan'ın başkanlığında Petrol Dairesi Başkanı Osman Tolun, İPRAŞ Genel Müdürü Hasan Göker, Batman İşletme Müdürü Raşit Ceylan ve Dışişleri Bakanlığı görevlisi Tanuşğ Bleda'dan müteşekkil bir ekip kurdu. Ardından Bakanlar Kurulu'na bu ekibin Irak, Suriye, Birleşik Arap Emirlikleri, Libya, Cezayir ve Romanya'da hükümet adına temaslarda bulunmasına ve gerektiğinde protokol imzalamasına karar verildi.¹⁰⁰ Bu dönemde Başbakan Süleyman Demirel'in de komşu ülkelerde faaliyet gösteren petrol şirketlerinin yetkilileriyle diyalog halinde olduğu görülmektedir. Demirel'in İran Milli Petrol Şirketi Genel Müdürü Dr. M. Eghbal ile mektuplaşması bu diyaloglara örnek teşkil etmektedir.¹⁰¹

AP, petrol politikası konusunda, takipçisi olduğu DP geleneği çerçevesinde bir politika izlemekteydi. 1966 yılının Mart ayında İtalyan Ente Nazionale Idrocarburi Şirketi'nin ortağı AGIP SPA Şirketi'ne,¹⁰² Kasım ayında Adana Petrol Bölgesi'nin güneyindeki Türk karasuları dışında ve Türk Kıta Sahaneliği sınırları içinde bazı Amerikan Petrol Arama Şirketlerine¹⁰³ ve 1967 Haziran'ında da Turkish Gulf Oil Company şirketine petrol arama izin verildi.¹⁰⁴ Hiç kuşku yok ki bu durum, mevcut koşullar içerisinde elde edilen petrolün yetersizliğinden kaynaklanmaktaydı.

Petrol üretiminde beklenen başarının elde edilememesi ve petrol temininde güçlüğü çekildiği bu süreçte ise özellikle Batman Rafinerisi'nde Türkiye Petrol, Kimya ve Atom İşçileri Sendikası'nın öncülük ettiği grevler, Bakanlar Kurulu kararıyla ertelenmekte ve böylece petrol faaliyetlerindeki grevlerin önüne geçilmeye çalışılmaktaydı.¹⁰⁵ Üstelik geçmişte CHP'nin liderliğindeki koalisyon hükümetleri zamanında çıkarılan kararnamelerde grevlerin ertelenmesi konusunda bir gerekçe sunulmazken, AP iktidarında grevler, "milli güvenliği bozucu" gerekçeler ileri sürülerek engellenmekteydi.¹⁰⁶

Öte yandan belirtmek gerekir ki AP Dönemi'ndeki petrol politikasında yalnızca petrol arama ve işletme faaliyetleri değil, petrol sanayii de önemli bir yer teşkil etmekteydi. Bu doğrultuda AP'nin yer aldığı son koalisyon hükümeti ve tek başına iktidar olduğu yıllarında önemli bazı yatırımlar da yapıldı. I. Beş Yıllık Kalkınma Planı çerçevesinde 1965 yılında Petro Kimya Endüstrisi'nin (PETKİM) kurulması, bu tarihten bir yıl sonra da TPAO iştiraki olan ve gaz dağıtımını görevini yürütecek olan İpragaz'ın kurulması bunlardan bir kaçıdır. Dönem içindeki diğer önemli gelişmeler ise, Batman rafinerisinin yetersiz kalması üzerine 1967 Hatay Dörtüol'a

⁹⁹"Plan, Senato'da kabul edildi", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1967, s.1,7.

¹⁰⁰BCA, 30-18-1-2/208-48-13 (01.07.1967).

¹⁰¹BCA, 30-1-0-0/64-399-3 (21.06.1967).

¹⁰²BCA, 30-18-1-2/194-23-16 (29.03.1966).

¹⁰³BCA, 30-18-1-2/200-76-20 (11.11.1966).

¹⁰⁴BCA, 30-18-1-2/207-46-17 (19.6.1967).

¹⁰⁵"Ataş Grevi Bir Ay Geri Bırakıldı", *Milliyet*, 14 Mayıs 1965, s.1. Bakanlar kurulu bu grevi 15 Haziran tarihinde aldığı bir kararla iki ay daha ertelemiştir. Bkz. *Hürriyet*, 16 Haziran 1965, s.1.

¹⁰⁶BCA, 30-18-1-2/200-74-1 (04.11.1966).

uzanan ilk boru hattının ve İzmir Ali Ağa rafinerisinin hizmete girişi, petrol yatırımları ile ilgili müşavirlik hizmeti için 1969 yılında TÜMAŞ'ın kurulması şeklinde belirtilebilir.¹⁰⁷

Hükümetin dikkat çeken yatırımlarına rağmen muhalefet, petrol sorunu konusunda TBMM'de bir araştırma komisyonu kurulmasında ısrarcı oldu. Bunun üzerine Aralık 1966'da "Petrol Araştırma Komisyonu" kuruldu. Bu komisyon on üç ay süren çalışma sonrasında bir rapor hazırladı. Komisyon Başkanı AP'li Kemal Doğan Sungun'un 12 Ocak 1968'de açıkladığı rapor, petrol faaliyetleri, boru hatları ve petrol fiyatları gibi üç temel üzerine oturtulmuştu. Petrol faaliyetlerinin genel çerçevede ele alındığı kısımda, yabancı sermayeden faydalanılmasının kaçınılmaz olduğu vurgulanırken, mevcut Petrol Kanunu'nun Türkiye'nin ihtiyaçlarına cevap vermekten uzak olduğu ve bu nedenle yeniden düzenlenmesi gerektiği üzerinde durulmuştu.¹⁰⁸ Komisyon tarafından hazırlanan bu raporda AP'nin petrol politikası konusundaki liberal yaklaşımını hiç de desteklemeyen görüşler yer almaktaydı. Raporda, Petrol Kanunu'nun devlet ve devlet kuruluşlarına öncelik tanıyacak şekilde değiştirilmesi, rafinerilerin yüzde 51 hissesi, petrol boru hatlarının tamamının devlete ait olması öngörülmekte, İskenderun-Batman boru hattının özel teşebbüse devrine karşı çıkılmakta ve bir tanker filosunun kurulması önerilmekteydi.¹⁰⁹

Muhalefetin ısrarı ile 1960'lı yılların ortalarından itibaren ülke gündeminde yer almaya başlayan yeni Petrol Kanunu beklentisi, 1968 yılında belirginleşmeye başladı. Hükümetin amacı yeni bir kanun ile kamuoyundaki beklentiyi karşılamaktı. Fakat hazırlanan kanun taslağı, beklendiği gibi "devletçi" değil, "liberal" bir nitelik taşıyordu. Örneğin söz konusu tasarıya göre aramadan pazarlamaya değin her türlü petrol faaliyetlerini "güçlü bir şekilde" üstlenecek holding kurulması planlanmaktaydı. Üstelik Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanı Refet Sezgin'in "İktidar olarak biz devletleştirmenin karşısındayız. Bizim petrol politikamız, memleketin petrol ihtiyacını milli hudutlar içinde temin etmek, bunları amme kuruluşları ile tasfiye etmek ve imkân olursa dışarı satmak, bu faaliyetleri milli kuruluşlarımızla gerçekleştirilinceye kadar dış sermayeden istifade etmektir."¹¹⁰ şeklindeki sözleri, AP'nin Petrol Kanunu Taslağı'na hâkim kılacağı görüşü net bir şekilde ortaya koymaktaydı. AP'ye göre petrol politikası; milli kuruluşların birbiriyle değil, yabancı şirketlerle rekabete dayanmalıydı. Bunun dışında Petrolbank adıyla bir banka kurulması ve Petrol Ofisi'nin de bu bankaya ortak edilmesi hususunda prensip kararına varılmıştı.¹¹¹

1960'lı yılların dünyasında petrol konusunun tartışıldığı tek ülke Türkiye değildi. 1969 yılında Bolivya'da yönetimi ele geçiren ve Türkiye'de de "Yön Hareketi"ne benzer şekilde "sol kanat milliyetçiliği"ni esas alan askeri cuntanın ilk uygulamalarından birisi de 14 yıldır yürürlükte olan Petrol Kanunu'nu iptal etmek oldu. Daha da önemlisi, cuntanın bu kararı almaktaki gerekçesinin söz konusu kanunun "yabancı petrol şirketlerinin çıkarlarını gözeten yabancı avukatlar tarafından hazırlanmış" olmasıydı.¹¹² Hiç kuşku yok ki Latin Amerika'da siyasi gelişmelerin Türkiye'de yankı uyandırdığı bir dönemde yaşanan bu gelişme, Türkiye'deki Milli Petrol Kampanyası'na ivme kazandıracak bir örnek teşkil etmekteydi.

AP'nin 1969 seçimleri hazırlamış olduğu "seçim bildirgesi"nde petrol politikası biraz daha detaylandırılarak ele alınmıştı. Ancak 1965 seçimleri için hazırlanan seçim bildirgesinde petrol politikası hususunda yer alan ifadelerin 1969'da da aynen yer alması,¹¹³ petrol politikası konusundaki taahhütlerin tam anlamıyla yerine getirilmediğini göstermekteydi. Petrol konusu 12

¹⁰⁷Akalın, *Tüfekçi, agm*, s.57-58.

¹⁰⁸"Petrol Araştırma Komisyonu Raporunun Esasları Açıklandı", *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1968, s.7.

¹⁰⁹"Boru hattının Özel Sektöre devri zararlıdır", *Akşam*, 13 Ocak 1968, s.1,7.

¹¹⁰"Hükümet, yeni bir Petrol Kanunu Tasarısı hazırladı", *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1968, s.1.

¹¹¹*Agm*, s.7.

¹¹²"Bolivya'nın yeni yolu: Sol Milliyetçilik", *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1969, s.3.

¹¹³*Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1969, ss. 41-42.

Ekim 1969'da gerçekleştirilen seçim öncesinde de en çok gündeme getirilen konulardan arasında yer aldı. Seçimlerde petrol konusunda en çok eleştirilen parti olan AP'nin yeniden tek başına iktidara gelmesi, konunun gündemden düşmesine yetmedi.

Sonuç

Cumhuriyetin ilk yıllarında sanayi ile ulaşım sektörlerindeki gelişimin çok sınırlı olması ve kentleşmenin de düşük hızda ilerlemesi petrole olan gereksinimi sınırlı düzeyde tutmaktaydı. Bununla birlikte 1925 yılından itibaren diğer yer altı kaynakları ile birlikte petrolün de öncelikle devlet eliyle çıkarılması ve işletilmesi konusunda düzenlemeler yapıldı. Bu amaç doğrultusunda da 24 Mart 1926 tarihinde 792 sayılı Petrol Kanunu çıkarılmıştı. Bu kanun çerçevesinde bazı yabancı uzmanlardan alınan desteklerle sondaj çalışmaları gerçekleştirildi fakat istenilen sonuçlar elde edilemedi.

DP Dönemi'nde 7 Mart 1954 tarihinde çıkarılan ve 1960'lardaki petrol tartışmalarının ana sebebi olan Petrol Kanunu ile petrol politikasında yeni bir dönem başlamıştır. Bu kanun ile aramaların yerli ve yabancı özel girişimci eliyle yapılması öngörülmüştür. Amerikalı bir uzman tarafından hazırlanan söz konusu kanun, yürürlüğe girdiği tarihten 1965 yılı başlarına kadar sert bir muhalefetle karşılaşmadan ve üzerinde ciddi bir tartışma yapılmadan uygulanmaya devam etmiştir. 1954-1965 yılları arasında on yılı aşan bu zaman diliminde petrol politikasının süreklilik göstermesinin en önemli nedenlerinden biri şüphesiz ki 1954 yılında Petrol Kanunu ilk çıktığı sırada DP Hükümeti'nde yer alan ve kanunu savunan Fethi Çelikbaş'ın 1961 seçimlerinden sonra CHP'nin öncülüğünde kurulan koalisyon hükümetlerinde de Sanayi Bakanı olarak petrol politikasının belirleyici aktörü olmasıydı. Ancak CHP, 1965 yılında Suat Hayri Ürgüplü başbakanlığında kurulan yeni koalisyon hükümetinin dışında kaldıktan sonra petrol politikasını hedef alan eleştirilere başlamıştı. 20 Şubat 1965-27 Ekim 1965 tarihleri arasında sekiz ay süre ile görev yapan bu koalisyon hükümeti döneminde Petrol Kanunu Türkiye'nin en önemli tartışma konularından birine dönüştü. Bunda şüphesiz ki koalisyon hükümetine görev almayan CHP'nin çok önemli bir rolü vardı. CHP biraz da seçim stratejisi gereği özellikle en büyük rakibi ve Ürgüplü Hükümeti'nin koalisyon ortağı olan AP'yi zor duruma düşürmek için Petrol Kanunu'nu sürekli olarak gündemde tuttu. Öte yandan 1960'ların başında dünyada gelişen anti-Amerikancı hareketin Türkiye'de de yankı bulması, yabancı petrol şirketlerinin çıkarlarını önceleyen Petrol Kanunu'nda değişiklik yapılması ve petrolün millileştirilmesi konusunun ülke gündeminin en önemli sorunu durumuna gelmesinde belirleyici bir diğer faktör oldu. Ürgüplü başkanlığındaki koalisyon hükümeti, koalisyon ortaklarının farklı yaklaşımları nedeniyle mevcut kanun hakkında ortak bir karara varamadı.

10 Ekim 1965'te yapılan genel seçimlerde AP'nin tek başına iktidara gelmesinden sonra da petrol meselesi gündemde kalmaya devam etti. Çünkü seçimlerden hemen sonra ana muhalefet partisi olan CHP, "Petrol kanununun bazı maddelerinin değiştirilmesi, bazı maddelerinin kaldırılması hakkındaki kanun teklifi"ni yeniden TBMM Başkanlığı'na sundu. Böylelikle geçmiş dönemde sonuçsuz kalan bu teklif, yeni dönemin ilk kanun teklifi olarak tekrar gündeme getirildi. 1966 yılında petrol meselesi konusunda muhalefet giderek genişlemeye başladı. Muhalefetin 1966 yılının Aralık ayında petrol konusunda araştırma yapılması yönündeki önergesi üzerine kurulan "Petrol Araştırma Komisyonu", uzun süren bir çalışmanın ardından bir rapor hazırladı. 12 Ocak 1968'de açıklanan bu rapor, AP'nin petrol politikası konusundaki liberal yaklaşımını desteklemeyen görüşler içermekteydi. Böylece 1960'lı yılların ilk yarısından itibaren gündeme getirilen yeni Petrol Kanunu beklentisi, 1968 yılında somutlaşmaya başladı. AP Hükümeti, yeni bir Petrol Kanunu Taslağı hazırlıklarına başladı. Ancak bu taslak, mevcut kanuna karşı çıkanların beklentilerinden çok uzaktı. Bu nedenle üzerinde uzlaşma sağlanamadı. II. Dünya Savaşı'nın bitimi ile başlayan Soğuk Savaş süreci Türkiye'de de politik düzeyde bir kutuplaşma yaratmıştı. Bunun sonucunda ise petrol arama ve işletme faaliyetlerine ilişkin ülke çıkarları doğrultusunda

bir yasal düzenleme konusunda fikir birliği oluşturulamadı. Böylece 1960'lı yıllarda en çok tartışılan konulardan biri olan, ancak bir türlü sonuca ulaştırılamayan petrol meselesi, 1970'li yıllara devredilen siyasi bir miras olarak ülke gündeminde yer almaya devam etti.

Kaynakça

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-1-0-0/92-579-11.

BCA, 30-1-0-0 / 92-579-3.

BCA, 30-1-0-0/ 92-579-2.

BCA, 30-18-1-2/144-81-8.

BCA, 30-18-1-2/144-87-7.

BCA, 30-18-1-2/146-37-10.

BCA, 30-18-1-2/156-9-3.

BCA, 30-18-1-2/163-64-18.

BCA, 30-18-1-2/162-60-3.

BCA, 30-18-1-2/164-23-2.

BCA, 30-18-1-2/172-47-14.

BCA, 30-11-1-0/310-4-9.

BCA, 30-11-1-0/313-25-22.

BCA, 30-18-1-2 / 191-75-2.

BCA, 30-18-1-2/208-48-13.

BCA, 30-1-0-0/64-399-3.

BCA, 30-18-1-2/194-23-16.

BCA, 30-18-1-2/200-76-20.

BCA, 30-18-1-2/207-46-17.

BCA, 30-18-1-2/200-74-1.

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete, 6 Haziran 1957, Sayı: 9626, ss.17235-17237.

Sürelî Yayınlar

Akşam,

Cumhuriyet,

Hürriyet,

Milliyet,

Ulus.

Kitaplar

- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1965.
- Adalet Partisi Seçim Beyannamesi*, Doğu Matbaacılık ve Ticaret Limited Şirketi Matbaası, Ankara 1969.
- ESİN, Alptekin, *Türkiye’de Petrol Üretim ve Tüketimi*, Ankara İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Yayınları, Ankara 1973.
- KORALTÜRK, Murat, *Enerji Dolu 80 Yıl*, Aksoy Matbaa A.Ş., İstanbul 2013.
- ÖZDEMİR, Adil, *Türkiye’nin Keşfedilebilir Petrol ve Doğalgaz Yatakları-Türkiye’de Petrolün Tarihi, Siyasi ve Stratejik Serüveni-I*, Ankara 2016.
- ÖZEL, Pınar, *Petrol Sanayiinde Dikey Bütünleşme ve Türkiye’de Uygulanabilirliği*, Devlet Planlama Teşkilatı Yayını, Ankara 2003.
- TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi-Çağdaşlık Yolunda Yeni Türkiye 5.Kitap*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2002.
- Türkiye Petrolleri A.O. 1962 Yıllığı*, Mars Matbaası, Ankara 1963.

Makaleler

- “AP ile CHP’yi yabancı şirketler birbirine düşürdü”, *Hürriyet*, 11 Haziran 1965.
- “AP Grubu’nda da ‘Mobil’ Suçlandı”, *Akşam*, 12 Mayıs 1965.
- “Ataş Grevi Bir Ay Geri Bırakıldı”, *Milliyet*, 14 Mayıs 1965.
- “Bolivya’nın yeni yolu: Sol Milliyetçilik”, *Cumhuriyet*, 29 Eylül 1969.
- “Boru hattının Özel Sektöre devri zararlıdır”, *Akşam*, 13 Ocak 1968.
- “CHP’liler Meclise altı kanun tasarısı verdiler”, *Akşam*, 29 Ekim 1965.
- “CHP’nin petrol mücadelesi bir Milli Mücadeledir”, *Ulus*, 12 Aralık 1966.
- “Demirel: ‘Petrol Şimdilik Millileştirilemez’ Dedi”, *Hürriyet*, 20 Mayıs 1965.
- “Demirel’in Rize’de yaptığı konuşma”, *Cumhuriyet*, 16 Haziran 1965.
- “G. Müdürler, Petrol ve Maden konuları tartışmalara yol açtı”, *Cumhuriyet*, 17 Ocak 1966.
- “Genelkurmay petrol konusunu inceledi”, *Milliyet*, 12 Haziran 1965.
- “Gökhan Evliyaoğlu AP’den istifa etti”, *Milliyet*, 20 Mayıs 1965.
- “Gürsel: ‘Millileştirme olmaz sözü aptalcadır.’”, *Milliyet*, 24 Eylül 1965.
- “Hükümet, yeni bir Petrol Kanunu Tasarısı hazırladı”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1968.
- “İşçiler Millileştirme İstiyor”, *Milliyet*, 17 Mayıs 1965.
- “Kumandanlar petrol konusunda bilgi aldı”, *Akşam*, 12 Haziran 1965.
- “Mersin’de inşa edilecek petrol tasfiyehanesinin temeli dün törenle atıldı”, *Cumhuriyet*, 7 Ocak 1960.
- “MP ve TİP de petrol için araştırma açılmasına taraftar”, *Cumhuriyet*, 3 Aralık 1966.
- “Mobil, Petrol Davasını Oyalıyor”, *Akşam*, 9 Mayıs 1965.
- “Mobil temsilcileri, TPAO’nun rafineri kurmasına itiraz etti”, *Milliyet*, 19 Eylül 1965.

- “Özarda, AP'den çıkarılışının sebeplerini anlattı”, *Cumhuriyet*, 11 Mart 1966.
- “Petrol Araştırma Komisyonu Raporunun Esasları Açıklandı”, *Cumhuriyet*, 13 Ocak 1968.
- “Petrol için Meclis dün Araştırması istendi”, *Akşam*, 14 Mayıs 1965.
- “Petrol kavgası menfaatlere dayanıyor”, *Ulus*, 27 Aralık 1965.
- “Petrol Konusu Senatoda Tartışıldı”, *Milliyet*, 13 Mayıs 1965.
- “Petrol politikamız tartışıldı”, *Cumhuriyet*, 9 Mayıs 1965.
- “Petrol savaşı devam ediyor”, *Akşam*, 24 Mayıs 1965.
- “Petrol Senatoda”, *Cumhuriyet*, 17 Mayıs 1965.
- “Petrol Şirketleri Hükümetin Teklifini Reddetti”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965.
- “Petrol tartışması hızlandı”, *Cumhuriyet*, 21 Mayıs 1965.
- “Petrol ve Maden Konusu Senatoda Tartışıldı”, *Cumhuriyet*, 13 Mayıs 1965.
- “Petrolü Millileştirmek İçin Kampanya Açıldı”, *Akşam*, 28 Mayıs 1965.
- “Plan, Senato'da kabul edildi”, *Cumhuriyet*, 23 Haziran 1967.
- “Rejim Mücadelesi Yapıyoruz”, *Ulus*, 24 Eylül 1965.
- “Savunma Bakanı Petrol Komisyonunda cevap verdi”, *Cumhuriyet*, 29 Haziran 1965.
- “Senatoda, Türk petrolünün himayesiz kaldığı söylendi”, *Cumhuriyet*, 5 Haziran 1963.
- “Servet beyanı ve vergi ilanı kaldırılıyor”, *Cumhuriyet*, 3 Kasım 1965.
- “Süleyman Demirel ‘Yabancı şirketlerin hakları ellerinden alınamaz’ dedi”, *Akşam*, 17 Mayıs 1965.
- “TİP ‘Emekçi halkın yararına’ 14 kanun teklifinde bulundu”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1966.
- “T.M.G.T.’nin Topaloğlu’na Mektubu”, *Ulus*, 27 Aralık 1965.
- “Turgut ‘Hükümetin petrol için görüşü yoktur’ dedi”, *Akşam*, 22 Haziran 1965.
- “TPAO, Dünyanın en yüksek evsafı petrolünü Siirt’te buldu”, *Hürriyet*, 16 Haziran 1965.
- “TPAO Müdürü, yabancı şirketleri Genarellere şikâyet etti” *Hürriyet*, 12 Haziran 1965.
- “Türkeş, milliyetçi şuur istedi; Alican, CHP iktidarını suçladı”, *Cumhuriyet*, 26 Eylül 1965.
- “Türkiye bir sömürge memleketi değildir”, *Ulus*, 26 Eylül 1965.
- AKALIN, Uğur Selçuk -TÜFEKÇİ, Suat, “Türkiye'nin Petrol Politikaları ve Enerji Özelleştirmelerine Bir Bakış”, *İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi*, C. 1, S. 1, İstanbul, 2014, s.51-66.
- ARMAOĞLU, Fahir H., “Sağ-Sol Mücadelesi”, *Cumhuriyet*, 4 Ağustos 1965.
- BİLGİ, Alâeddin, “Milli Petrol Davamız”, *Cumhuriyet*, 20 Mayıs 1965.
- DUMAN, Doğan, “27 Mayıs Hükümet Darbesi ve Dönemin Akademisyenlerinin Darbe Karşısındaki Tutumları”, *The Journal of Academic Social Science Studies*, Number:73, 2018, p.299-314.
- DURU, Orhan, “Petrol, petrol”, *Cumhuriyet*, 14 Haziran 1965.
- ECEVİT, Bülent, “Petrol”, *Milliyet*, 15 Mayıs 1965.

- HAYKIR, Yavuz - DEMİR, Özkan, “6326 Sayılı Petrol Kanunu ve Demokrat Parti Dönemi Petrol Politikası”, *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (SUTAD)*, Bahar 2017, (41): 251-269.
- KANSU, Işık “Petkim’i özelleştirmek cinayettir”-İhsan Topaloğlu’nun anıları, *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1996.
- KARA, Mesut “Bitmeyen Yol ve Toprağın Kanı”, *Evensel*, 19 Nisan 2015.
- KARAMAN, Suphi, “Türk Petrolü”, *Cumhuriyet*, 24 Mayıs 1965.
- KAYA, Asil, “Demokrat Parti Dönemi’nde Devletçilikten Kopuş Bağlamında Petrol Kanunu ve Amerika’nın Etkisi”, *History Studies*, Volume 12 Issue 4, August 2020, pp.1973-1998.
- KUZGUN, Meral, “Amerikan Basınında Demokrat Parti, Başbakan Adnan Menderes ve Türk-Amerikan İlişkileri Üzerine Bazı Notlar (1950-1955)”, *Akademik Bakış*, C.14, S.27, Kış 2020, s.309-330.
- REİSOĞLU, Safa, “Petrol, Hukuk ve Millî Fayda”, *Cumhuriyet*, 31 Mayıs 1965.
- SELÇUK, İlhan, “Petrol sömürgesi miyiz biz?”, *Cumhuriyet*, 15 Mayıs 1965.
- SELÇUK, İlhan, “Sorulara devam ediyoruz:”, *Cumhuriyet*, 16 Mayıs 1965.
- SELÇUK, İlhan, “Ne sıfatla?”, *Cumhuriyet*, 9 Temmuz 1965.
- SELÇUK, İlhan, “Topaloğlu’nun dâvası”, *Cumhuriyet*, 22 Nisan 1971.
- TAKIM, Abdullah, “Demokrat Parti Döneminde Uygulanan Ekonomi Politikaları ve Sonuçları”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, C. 67, S. 2, 2012, s. 157-187.
- TAŞ, Mahir, “Menderes Döneminin Ekonomi Politikası ve 1958 İstikrar Programı”, *Mevzuat Dergisi*, S.76, Nisan 2004. <https://www.mevzuatdergisi.com>.
- TEKELİ, Esad “Petrol aranmasını teşvik edecek yeni hükümler”, *Cumhuriyet*, 13 Haziran 1955.
- YURTOĞLU, Nadir, “Demokrat Parti (DP) Döneminde Türkiye’de Petrol Arama Çalışmaları ve Petrol Politikaları (1950-1960)”, *Tarih Okulu Dergisi (TOD)*, Yıl 10, S. XXXI, 2017, ss.131-172.

Summary

In line with the economic policy followed after the establishment of the Republic, oil exploration activities were carried out directly by the governments. During the single-party rule of the Republican People's Party, the new Petroleum Law, prepared by an American expert, was enacted on March 7, 1954, during the Democratic Party Era, due to the fact that the desired result could not be achieved in oil exploration studies in Turkey and the need for oil increased each year. With this law, the statism policy, which had been predominantly applied in the economy until that day, started to be moved away, and the liberal approach of the DP was put into practice, at least in the oil policy. Although this law, which envisages oil exploration activities to be carried out by domestic and foreign private entrepreneurs, was criticized by the opposition at the time it was enacted, it continued to be implemented without encountering a very strong opposition and without any serious discussion from the date of its entry into force until the beginning of 1965. However, since the mid-1960s, the same law was opened to discussion on the grounds that it was against the interests of the country and became the most important agenda item in politics. The circles advocating the amendment of the current petroleum law claimed that this law was not in line with the interests of the country and that it provided a great advantage to foreign companies.

Especially as the 1965 general elections, which would end the period of coalition governments, approached, the discussions on the oil axis began to gain momentum. Discussions on this issue became so intense that oil became one of the most important agenda items of the 1965 elections. The debates in oil policy were based on the views of the liberal EP in favor of the current operating system and the nationalization of the oil management system of the statist CHP. While the CHP argued that the current law harmed national interests and therefore should be radically changed without delay, the AP argued that the current law was regulated because Turkey lacked the capital and qualified manpower needed for the extraction and operation of oil. Again, according to the AP, the major partner of the coalition government, some articles of this law could be amended, if necessary, in line with the interests of the country.

In 1965, the oil problem had become so acute that the oil problem was the most talked about issue in every field from bureaucracy to politics, from youth associations to labor unions, from academia to daily life and from there to cinema. So much so that this problem was also the subject of a movie made in 1966. Associations such as the Istanbul Technical University Student Union, the Turkish National Student Federation and the Turkish National Youth Organization, which were youth organizations of the time, launched campaigns and issued statements on the "nationalization of petroleum". It was unthinkable that the army, which had an important role in the administration of the country, remained silent in this discussion environment. As a matter of fact, at a time when the discussions on oil were intensifying, the General Staff invited TPAO General Manager İhsan Topaloğlu and received information about these discussions.

These debates on national oil also brought about a serious intellectual divergence. Particularly when the approaches of those who expressed their views on this issue in the press were examined, the divergence was clearly seen. According to those who defended the nationalization of oil, the struggle was between those who defended the interests of foreign oil companies and those who defended the interests of the country. Therefore, according to this approach, the nationalization of oil was a struggle against the interests of the imperialists. This point of view undoubtedly played a very important role in the struggle for the nationalization of oil and the sectarianization of discourses. In these discussions, not only opposition parties but also parliamentarians with "independent" status were at the center of anti-government discourses. Some of these parliamentarians frequently brought up the issue of changing the Petroleum Law by organizing a country tour during the election process. In this environment of discussion, general elections were held on 10 October 1965. The AP, which received the most votes in the elections, obtained the right to form a government on its own. The oil issue remained on the agenda after the EP came to power alone and the CHP assumed the role of the main opposition. Because, right after the elections, the CHP deputies presented the "law proposal on the amendment of some articles of the oil law and the removal of some articles" to the Presidency of the Grand National Assembly of Turkey. The issue of nationalization of oil formed the main axis of the CHP's criticisms of the EP government after the 1965 elections. By naming its struggle on oil as the "national struggle", the CHP aimed to keep the "national oil cause", which had a significant social support in this period, on the agenda. While the CHP's proposal to amend the Petroleum Law was referred to the temporary commission in the last days of 1966, the oil issue continued to be one of the issues that occupied the country's agenda the most in 1967.

The expectation of a new Petroleum Law, which started in the first half of the 1960s, began to materialize in 1968. The EP Government thought that it would meet the expectations of the public through a new Draft Petroleum Law. However, this draft was not "statist" as expected by the opposition, but rather "liberal". The oil issue was one of the most discussed issues before the election held on October 12, 1969. After the elections, the AP maintained its power with a large vote difference and a majority of deputies. Despite this, the oil problem remained on the agenda as he did not change his oil policy, which was highly criticized, and he moved to Turkey in the 1970s.